

Сергій Вакулишин

ГОЛОДОВА КАТАСТРОФА В КИЄВІ

Сергій Вакулишин

ГОЛОДОВА КАТАСТРОФА В КИЄВІ

*Присвячується жертвам репресій
та голодоморів в Україні*

ГОЛОДОВА КАТАСТРОФА В КИЄВІ

Сергій ВАКУЛИШИН

*...Феніксом із попелу вставав
Господнього Архистратиґа город,
І на руїнах сходило життя.*

Євген Маланюк,
поема «Схід Європи» (1933)

УДК
ББК

У новому краєзнавчому виданні вперше зібрано спогади само-видців про Київ періоду 1932–1933 рр., які було опубліковано у 1991–2004 рр. Автор подає також значний масив архівних документів, що раніше не публікувалися.

Книжку ілюстровано маловідомими архівними світлинами.

Розраховано на широке коло читачів, а насамперед – на учнівську та студентську молодь, педагогів і краєзнавців.

ISBN

© Вакулишин С., 2005
© Передмова. Круцик Р., 2005
© Київська міська організація
товариства «Меморіал» ім. В. Стуса, 2005

ТРАГІЧНІ УРОКИ ІСТОРІЇ

На українських землях найдавніші згадки про продовольчі труднощі датуються епохою Київської Русі. Тоді вони були викликані загарбницькими війнами кочових племен та частково природно-кліматичними умовами і мали регіональний характер.

У XIX і на початку XX ст. на українських землях, в окремих регіонах було кілька неврожайних років (1833–1834, 1844–1846, 1855 рр.) та ін., що призводило до соціальної напруженості і ставало однією з причин міграції українського населення у місця, де можна було продукувати продовольчі продукти для існування.

Твердження про те, що причиною голодомору 1932–1933 рр. були посуха і неврожаї, є вигадкою московської комуністичної влади, яка таким чином прагнула приховати свої злочини. Україна займає таке географічне положення, що посуха і неврожай не можуть одночасно відбуватись на всій її території. І якщо

посуха і неврожай мали місце у південних або центральних її районах, то їх не було на півночі, заході чи сході України.. І коли відбувається нормальний обмін продовольчими продуктами і забезпечується безперешкодна міграція населення, тоді ніколи не виникне голод з масовими людськими втратами.

Три Голодомори, що відбулися в Україні, це найбільша трагедія українського народу в ХХ столітті. Вони є цілеспрямованим злочиним, який в умовах таємності здійснювався російсько-більшовицькою владою, аби знищити українців як націю. Внаслідок цього масового вбивства тільки в 1932–1933 рр. загинуло більше ДЕСЯТИ мільйонів українців.

Сьогодні вже не викликає сумнівів, що голодомори в Україні були наслідком злочинного політичного курсу партійно-державного керівництва СРСР. Це всілякі «комуністичні штурми», «побудова нового ладу у ворожому середовищі», освоєння просторів Сибіру і Казахстану, а також закупівля і впровадження нових дороговартісних зарубіжних проектів та технологій, якими більшовики намагались довести світові життєздатність своєї утопічної марксистсько-ленінської ідеології. За ці проекти комуністична влада розраховувалась єдиною на той час більшовицькою «валютою» – українським хлібом. Отже, ці проекти оплачені мільйонами загиблих у голодних муках людей. А що ж будували більшовики за оцю страшну сплату? Це, наприклад, створені за американськими проектами московський метрополітен, гідроелектростанція «Дніпрогес», Горьківський автомобільний завод, Магнітогорський металургійний комбінат, так звана «Магнітка», а також за німецькими проектами – Харківський тракторний завод, створення цивільної авіації в СРСР фірмою «Люфтганза» і т. д.

Усе це здійснювалось за рахунок жорстокої експлуатації народів, що опинились під московською владою. Україна, як одна з найбільших, найбагатших і непокірних республік у складі СРСР, стала великим московським полігоном для проведення всіляких злочинних експериментів, особливо у застосуванні репресій.

Голод 1932–1933 рр. став наслідком застосування в Україні під час суцільної колективізації сільського господарства терору голодом. Під час хлібозаготівель 1931–1932 рр. у більшості

колгоспів було забрано продовольче і насіннєве зерно. В результаті цього смертність на селі за перші 6 місяців 1932 р. перевищила звичайні показники на 150 тис. осіб. А вже восени 1932 р. у багатьох районах України фіксуються численні випадки людодійства.

Коли восени 1932 р. з'ясувалося, що основні хлібовиробні регіони СРСР не виконали план заготівель, Сталін створює надзвичайні заготівельні комісії і направляє їх в регіони: П. Постишева у Поволжя, Л. Кагановича на Північний Кавказ і В. Молотова в Україну. З жовтня 1932-го по січень 1933 р., за діяльності комісій, вивозиться весь хліб. Селянські сім'ї, позбавлені продовольства, переходять на сурогати харчування, внаслідок чого починається масова смертність, вимирають цілі села, а випадки людодійства і труподійства набирають повсюдного поширення. Масова смертність спостерігається і в містах. Гинули люди, які не мали продовольчих карток, та селяни, які проривалися крізь пости у міста в пошуках харчів. Маючи відомості про масову смертність голодуючої України, Сталін наказав ставитись до голоду як до неіснуючого явища. За постановою Політбюро ЦК ВКП(б) на кордонах УРСР розміщуються загороджувальні загони, які не допускають проникнення селян у регіони, де можна було роздобути продукти харчування. Навколо промислових міст теж встановлюються загороджувальні пости проти проникнення селян у міста. Ось текст постанови, якою українських селян прирікали на голодну смерть:

«22 января 1933 г.

Ростов-Дон, Харьков, Воронеж, Смоленск, Сталинград, Самара.

№ 65/ш

До ЦК ВКП и СНК дошли сведения, что на Кубани и Украине начался массовый выезд крестьян «за хлебом» в ЦЧО, на Волгу, Московскую обл., Западную обл., Белоруссию. ЦК ВКП и Совнарком СРСР не сомневаются, что этот выезд из Украины в прошлом году организован врагами Советской власти, эсерами и агентами Польши с целью агитации «через крестьян» в северных районах СССР против колхозов и вообще против Советской власти. В прошлом году партийные, советские и чекистские органы Украины прозевали эту

контрреволюционную затею врагов Советской власти. В этом году не может быть допущено повторение прошлогодней ошибки.

Первое. ЦК ВКП и Совнарком предписывают крайкому, крайисполкому и ПП. ОГПУ Северного Кавказа не допускать массовый выезд крестьян из Северного Кавказа в другие края и въезд в пределы края из Украины.

Второе. ЦК ВКП и Совнарком предписывают ЦК КП(б)У, Балицкому и Креденсу не допускать массовый выезд крестьян из Украины в другие края и въезд на Украину из Северного Кавказа.

Третье. ЦК ВКП и Совнарком предписывают ПП. ОГПУ Московской обл., ЦЧО, Западной обл., Белоруссии, Нижней Волги и Средней Волги арестовывать пробравшихся на север «крестьян» Украины и Северного Кавказа и после того, как будут отобраны контрреволюционные элементы, выдворить остальных в места их жительства.

Четвертое. ЦК ВКП и Совнарком предписывают ТО ГПУ Прохорову дать соответствующее распоряжение по системе ТО ГПУ.

Предсовнарком СССР
Секретарь ЦК ВКП(б)

В. М. Молотов
И. Сталин»

(Документ зберігається: РГАСПИ. – Ф. 558. – Оп. 11. – Л. 109–109 об.).

«23 января 1933 г.

Директива ЦК ВКП(б) и СНК СССР в связи с массовым выездом крестьян за пределы Украины.

1. Послать всем обкомам и облисполкомам следующую директиву (смотри приложение).
2. Предложить уполнаркомпути (т. Лаврищеву) и ЮЖОК-ТО ГПУ немедленно дать указания всем железнодорожным станциям о прекращении продажи билетов за пределы Украины крестьянам, не имеющим удостоверения РИКов о праве выезда или промышленных и строительных государственных организаций о том, что они завербованы на те или другие работы за пределами Украины.

Секретарь ЦК КП(б)У

М. Хатаевич.

Приложение
Обкомам, облисполкомам.

Из некоторых районов Украины начались по примеру прошлого года массовые выезды крестьян в Московскую, Западную обл., ЦЧО, Белоруссию «за хлебом». Имеют место случаи, когда села покидаются почти всеми единоличниками и частью колхозников. Нет никаких сомнений, что подобные массовые выезды организуются врагами Советской власти, эсерами и агентами Польши с целью агитации «через крестьян» в северных районах СССР против колхозов, против Советской власти. В прошлом году партийные, советские и чекистские органы Украины прозевали эту контрреволюционную затею врагов Советской власти. В этом году повторения этой ошибки не должно быть допущено.

ЦК КП(б)У и СНК УССР предлагают:

1. Немедленно принять в каждом районе решительные меры к недопущению массового выезда единоличников и колхозников, исходя из разосланной по линии ГПУ директивы Балицкого.
2. Провести работу среди всякого рода вербовщиков рабочей силы на вывоз за пределы Украины, взять ее под строгий контроль с отстранением от этой работы и изъятием всех подозрительных контрреволюционных элементов.
3. Развернуть широкую разъяснительную работу среди колхозников и единоличников против самовольных выездов с оставлением хозяйства и предостеречь их, что в случае выезда в другие районы они будут там арестованы.
4. Примите меры к прекращению продажи билетов за пределы Украины крестьянам, не имеющим удостоверений РИКов о праве выезда или промышленных и строительных государственных организаций о том, что они завербованы на те или иные работы за пределы Украины.
5. Сообщите не позже 6 час. вечера 24 января коротко фактическое положение с массовым выездом крестьян по вашей области.

Секретарь ЦК КП(б)У
Председатель СНК УССР

М. Хатаевич
В. Чубарь»

(РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 42. – Д. 80. – Л. 9–11).

Московська влада, володіючи інформацією про жахливі наслідки голодомору, відмовляється від допомоги, організованої сусідніми державами. На західних кордонах СРСР зупиняються вантажі з гуманітарною допомогою, зате вживається всіх заходів щодо недопущення витоку інформації за кордон про голод в Україні. Для цього 18 лютого 1933 р. Політбюро ЦК ВКП(б)У ухвалює постанову «Про голову ГПУ УРСР». Заступник голови ГПУ СРСР В. Балицький стає головою ГПУ УРСР. Сталін на Політбюро ЦК ВКП(б) відстоював думку, що без «залізної руки» Балицького, цього ставленика Кремля, в Україні не обійтись. Саме Балицький був відповідальним за недопущення витоку інформації за кордон про голодомор в Україні. Про це свідчить ще одна постанова ЦК ВКП(б)У від 13 березня 1933 р., у якій відзначено: «Доручити тов. Балицькому вжити заходів, що унеможливляють перетинання відомостей про голод за кордон».

Навесні 1933 року в Україні щодня помирало голодною смертю до 25 000 людей, щогодини – близько 1000, щохвилини – 17.

Слово «голод» у період російської окупації України було заборонене. У дослідженні цієї трагедії українського народу найбільше зробили українська діаспора та представники науки і влади демократичних держав світу. У США 4 роки працювала

Спеціальна комісія Конгресу з питань вивчення голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Роботу цієї комісії відображено у більш як 30-ти томах. У 1993 р. комплект цих дослідницьких матеріалів та 200 аудіокасет показань живих свідків урочисто передано українській владі. На жаль, вони вже впродовж 14 років є недоступними для українських вчених та дослідників і збережені десь у «кладових» Верховної Ради. Тому в 2001 р. Київський «Меморіал» звернувся до Конгресу США і за сприяння Світового Конгресу Українців одержав матеріали Спеціальної комісії Конгресу США, а це більш як 30 томів дипломатичного листування різних держав світу про голод 1932–1933 рр. в Україні. Особливо цікавими і цінними є 19 пунктів висновків Спеціальної комісії Конгресу США. Ці висновки було розглянуто, обговорено та затверджено Конгресом 19 квітня 1988 р. Наводимо їх тут:

Висновки Спеціальної комісії Конгресу США з питань дослідження голодомору 1932–1933 років в Україні

«1. Немає сумнівів, що велика кількість населення Української РСР та північної території Кавказу померла від голоду протягом 1932–1933 років через голодомор, спричинений людьми, шляхом конфіскації врожаю 1932 року радянською владою.

2. Жертви українського голодомору налічують мільйони осіб.

3. Офіційна заява радянської влади про «диверсію куркулів», яка стала причиною усіх «труднощів» протягом голодомору, не має підстав.

4. Голодомор не був, як часто заявлялося, пов'язаний з посухою.

5. В 1931–1932 роках офіційною реакцією радянської влади на нестачу зерна через посуху за межами України було надання допомоги постраждалим територіям та надання деяких пільг селянам.

6. В середині 1932 року, внаслідок невдоволення влади Української РСР тим, що надмірні поставки зерна спричинили появу локалізованих осередків голодомору, Москва відмінила попередній курс і зайняла більш жорстку позицію щодо селян.

7. Неспроможність радянської влади в Україні виконати граничні норми поставок зерна змусила її вжити надзвичайно жорстких заходів, аби забрати у селян максимальну кількість зерна.

8. Восени 1932 року Сталін використав цю штучно спричинену «кризу поставок» в Україні як привід для зміцнення свого контролю в Україні, а також для ще більшого посилення заходів з конфіскації зерна.

9. Голодомор в Україні у 1932–1933 роках був наслідком максимальної конфіскації сільськогосподарських продуктів у населення села.

10. Представники влади, які відповідали за заходи щодо конфіскації зерна, також жили в страху покарання.

11. Вже в кінці 1932 року Сталін знав, що в Україні люди помирали від голоду.

12. В кінці 1933 року Сталін використав «слабкість» української влади у зборі зерна для ще більшого зміцнення свого контролю над Комуністичною партією України і дав наказ для дій, які ще більше погіршили ситуацію і довели до максимуму людської втрати.

13. Постишев мав подвійні повноваження від Москви: збільшити конфіскацію зерна, і тим самим збільшити голодомор в Україні, та знищити новітні національні самопрояви, які були до того часу дозволені українцям владою СРСР.

14. Голодомор також відбувався і в басейні ріки Волги та на території Північного Кавказу, але такі наслідки і масштаби, як в Україні, він мав у місцевостях, де проживали етнічні українці.

15. Вживалися заходи, щоб не допустити переїзд голодуючих у регіони, де харчі були більш доступні.

16. Й. Сталін та його оточення здійснили геноцид проти українців у 1932–1933 роках.

17. Американський уряд мав достатню та вчасну інформацію про голодомор, але не здійснив жодних кроків для полегшення ситуації. Навпаки, Адміністрація США надала дипломатичне визнання радянському уряду у листопаді 1933 року, відразу ж після голодомору.

18. Протягом голодомору деякі члени американського корпусу преси співпрацювали з радянським урядом, заперечуючи існування голодомору в Україні.

19. Останнім часом у дослідженні голодомору є значний прогрес як на Заході, так, і меншою мірою, в Радянському Союзі. Хоча радянські історики та промовці ніколи не давали точного й адекватного звіту, значний прогрес було досягнуто останніми місяцями».

Відомо, що сімдесят років тому, коли українців нищили штучно створеним голодом, уряди так званого «вільного світу» навіть встановлювали дипломатичні відносини з тодішньою державою-злочинцем, якою був Радянський Союз. Мало того, деякі представники тогочасної «вільної преси» по-змовницьки ще й намагалися приховати цей злочин.

16-м пунктом висновків Конгрес США визнав голод 1932–1933 рр. геноцидом. Ось як він сформульований: **«Й. Сталін та його оточення здійснили геноцид проти українців у 1932–1933 роках».**

17-м та 18-м пунктами визнано помилковість дій тодішнього американського уряду та деяких представників преси США. Ось як звучать ці висновки: **«17. Американський уряд мав достатню та вчасну інформацію про голодомор, але не здійснив жодних кроків для полегшення ситуації. Навпаки, Адміністрація США надала дипломатичне визнання радянському уряду у листопаді 1933 року, відразу ж після голодомору».**

18. Протягом голодомору деякі члени американського корпусу преси співпрацювали з радянським урядом, заперечуючи існування голодомору в Україні».

Слід зауважити, що саме створення Спеціальної комісії та розгляд питання голодомору в Україні на засіданнях Конгресу були наслідком титанічної праці української діаспори та дисидентського руху в Україні.

Правда про трагедію українського народу почала пробиватись крізь морок забуття. Журнал «Time» писав про жертви Голодомору 1932–1933 рр: «Їхнє винищування було справою державної політики, так, як печі Дахау були справою гітлерівської

державної політики. Українські селяни мерли задля вигоди держави, для того, щоб допомогти у становленні нового ладу. Вони загинули, а світова пам'ять про їхню насильницьку смерть попросла забуттям. Чому?»»

Після 4-хрічної роботи Спеціальної комісії Конгресу США з вивчення голоду 1932–1933 рр в Україні та затвердження висновків комісії Конгресом у 1988 році було створено незалежну Міжнародну комісію юристів у такому складі:

1. Професор Дж. В. Ф. Сундберг (Швеція), обраний президентом комісії.
2. Професор Дж. Вергювен (Бельгія) – заступник президента.
3. Професор, полковник Дж. І. А. Дрейпер, колишній британський обвинувач у Нюрнберзькому трибуналі.
4. Професор Дж. П. Гампфрей (Канада), колишній директор відділення Прав людини Організації Об'єднаних Націй.
5. Професор Ж. Левассер (Франція), колишній член Комісії для ревізії карного права Франції.
6. Професор Р. Левене (Аргентина), колишній президент Апеляційного суду.
7. Професор К. Т. Олівер (США), колишній асистент Державного секретаря.

Комісію було сформовано виключно із висококваліфікованих спеціалістів-юристів з різних держав світу. Очевидно, для того, щоб уникнути упереджених і необ'єктивних висновків, у складі комісії не було жодного українця. В роботі вищезазваної Міжнародної комісії, як її чільний член, брав участь професор, полковник Дж. Дрейпер, колишній британський обвинувач у Нюрнберзькому трибуналі.

Президент комісії проф. Сундберг зробив такий висновок: «Є очевидним, як виявляють усі докази, що стан голоду був добре відомий в Москві, зверху донизу. Однак нічого не було зроблено, щоби помираючим масам подати хоч якусь допомогу. Навпаки, всі зусилля пішли на те, щоби заперечити факт існування голоду, зробити його невідомим для міжнародних відвідувачів та перешкодити доставці допомоги голодуючим».

У 1937 році в СРСР було проведено перепис населення. Сталін був дуже незадоволений результатами перепису. Особ-

ливо тими цифрами, що стосувались України. Українські демографи показали не тільки втрати населення від голодомору, а й втрати від зменшення народжуваності внаслідок голодомору. Звичайно, дані цього перепису не оприлюднювались, а ряд видатних українських вчених-демографів було піддано репресіям.

Тому Міжнародна комісія юристів створила дуже цікаву порівняльну таблицю приросту і втрат населення СРСР, Росії, Білорусії та України за даними переписів 1926 і 1939 рр., що подавались у радянських джерелах. Ці дані не можуть бути абсолютно точними, оскільки порівняння зроблено за 6 років до і 6 років після голоду. Також не враховано той незаперечний факт, що після голодомору у вимерлі села України ешелонами переселялися села і цілі колгоспи з Російської Федерації. Навіть ці факти не дають можливості приховати наслідки голодомору 1932–1933 рр.

№ з/п	Назва держави, республіки	Населення у млн – дані СРСР за 1926 р.	Населення у млн – дані СРСР за 1939 р.	+ приріст населення; – втрати населення	У % приріст і втрати
1.	СРСР	147,028	170,557	+ 23,529	+ 16,0
2.	РРФСР	77,791	99,591	+ 21,800	+ 28,0
3.	Білорусія	4,739	5,275	+ 536	+ 11,2
4.	Україна	31,195	28,111	– 3,084	– 9,9

У 1990 р. вийшов друком збірник статей і документів «Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів». Багато документів із партійних архівів виявилися сенсаційними. У них розкрито механізми терору голодом, організованого Москвою проти українців. Не менше досліджень і висновків зроблено і зарубіжними істориками. Разом з вітчизняними вони дійшли висновку, що у ХХ столітті жодна інша нація в світі не мала таких людських втрат, яких зазнав український народ. Нині бібліографія про голодомори в Україні містить понад 6000 позицій.

У 2003 р., після проведення парламентських слухань, Україна звернулася до ООН про визнання голоду 1932–1933 рр. геноцидом українського народу. Однак визнання Голодомору

геноцидом на міжнародному рівні так і не відбулось. Цьому завадила протидія представництва дипломатичного корпусу Російської Федерації при ООН.

Сьогодні у працях науковців в засобах масової інформації дуже широко вживається словосполучення «голод-геноцид». Світова практика знає немало прикладів, коли масове знищення людей у різних формах визнавалося геноцидом та піддавалось осуду якщо не на міжнародному рівні, то на рівні вищої влади тих держав, на території яких або проти народу яких (наприклад, проти вірменського, єврейського) такий злочин скоювався. Визначення геноциду дає Конвенція від 09.12.1948 р. про запобігання злочину геноциду і покарання за нього. Ця конвенція є першою універсальною угодою як у галузі міжнародного кримінального права, так і в галузі міжнародно-правового захисту прав людини. Конвенція вступила в силу 12.01.1951 р., для України це сталося 15.02.1955 р. Вона визначає геноцид як «будь-яке з таких діянь, які вчиняються з наміром знищити повністю або частково яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу, а саме:

- вбивство членів групи;
- заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам групи;
- умисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її;
- заходи, розраховані на недопущення дітонароджування в середовищі групи;
- насильницька передача дітей з однієї групи до іншої».

За Конвенцією розрізняють три форми геноциду: фізичний, біологічний і національно-культурний. Національно-культурний геноцид спрямований на позбавлення пригнобленої нації можливості розвивати свою національну культуру, літературу, мову, створювати в національній формі загальнолюдські цінності. Ця форма геноциду так само мала масовий характер в Україні, як і фізична форма знищення українців. Про це свідчить постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про хлібозаготівлю на Україні, Північному Кавказі та у Західних областях» (Москва, 14 грудня 1932 р.):

«..Немедленно перевести на Северном Кавказе делопроизводство советских и кооперативных органов «украинизованных районов», а так же все издания, газеты и журналы с украинского на русский язык, как более понятный для кубанцев. А также подготовить к осени и перевести преподавание в школах на русский язык...».

Председатель Совнаркома
Секретарь ЦК

Молотов
Сталин».

Другим дуже важливим міжнародно-правовим документом, на який має спиратись Україна на шляху визнання голоду 1932–1933 рр. геноцидом, є Конвенція «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства», прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 26 листопада 1968 р. Конвенція встановлює, що строки давності не застосовуються до злочинів проти людства незалежно від часу їх скоєння. За ст. 1. Конвенції до злочинів проти людства віднесено і злочин геноциду. Це дає підстави українським державним чинникам розглядати факти та приймати рішення сьогодні по більш ніж 70-ти роках скоєння цього злочину. Але, безперечно, першим і найосновнішим кроком на шляху до визнання голодомору геноцидом має бути політичне рішення – окремий Закон України «Про визнання голодомору 1932–1933 рр. геноцидом». Підставою для прийняття такого закону є численні архівні документи того періоду, які підтверджують такі визначення та форми геноциду, як масові вбивства представників української нації, створення умов, спрямованих на фізичне винищення українців, та національно-культурний геноцид.

Сьогодні скрізь і повсюди слід інформувати українську та світову громадськість про злочини проти людства, які були скоєні московсько-кремлівськими керівниками, про навмисні дії, які мали на меті винищити українську націю як таку.

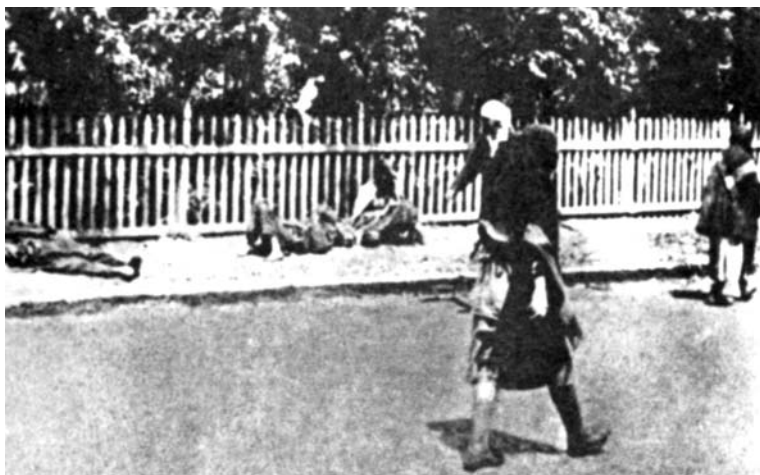
Ігнорувати трагічні уроки історії небезпечно, бо це зменшує нашу колективну здатність прогресувати у глобальній цивілізації. Необхідно сказати правду та інформувати світову громадськість про вкрай пасивну роль їх урядів, які виявляли байдужість, а іноді й злочинну причетність до трагічної долі України. Знання та розуміння нашої історії дасть можливість цілко-

витого усвідомлення світом того, що підтримка прагнення України закріпити свою незалежність є морально виправданою і сприятиме життєвим інтересам їхніх власних держав.

Роман КРУЦИК,

Голова Київської міської організації
Всеукраїнського товариства «Меморіал» ім. В. Стуса,
народний депутат Верховної Ради України 2-го скликання

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЛОГ

1929

Смішно чути в могутній російській стихії нашого міста кволенький український голосок...

Стало важче жити. На усіх ділянках відчувається погіршення. Перш за все харчування: хліб дають на картки, цукор теж, мило, крупу – все лише на картки. Чай дають лише робітникам.

* * *

...Голод роблять на чистому місці!..

А на майбутній урожай ще менше надії. Селяни останніми роками так зневірилися, що взагалі не мають охоти робити: роби не роби, а нічого не матимеш; скільки не зроби, все злапає прокляте місто. А голод тим часом усе ближче насувається. А разом і повний занепад життя. Дохазяйнувалися...

Та, може, за цим іде який-небудь край. Бо справді – жити так, як ми живемо, вже снаги не стає.

1932

Цена на хлеб – нулей сажень.
Щи на конине стали роскошью.
В саду околевала женщина –
Над ней детьми обглоданная липа.
Казалось, голодало всё:
Деревья стали меньше вдвое,
На пляже поредел песок.
Собаки провожали солнце воем,
Как мяса сочного кусок.

* * *

Стали коммерческий хлеб давать. Что делалось! Очереди по полкилометра с вечера становились..., я таких больше не видела. Друг дружку обхватывают за пояс и стоят один к одному. Если кто оступится, всю очередь шатнёт, как волна по ней проходит. И словно танец начинается – из стороны в сторону. И всё сильнее качается. ... В очереди за коммерческим хлебом стоял народ городской – лишенцы, беспартийные, ремесло – либо пригородные.

По утрам ездили платформы, битюги, собирали, которые за ночь умерли. Я видела одну платформу – дети на ней сложены... тоненькие, длинненькие, личика, как у мёртвых птичек. Долетели эти пташки до Киева, а что толку?.. Я видела: дивчина одна поползла поперёк тротуара, ее дворник ногой ударил, она на мостовую скатилась. И не оглянулась даже, ползет быстро, быстро, старается, откуда сила. И еще платье отряхивает, запылилась, видишь.

1933

Київ потопає у зелені сади. Пішоходи були залиті сонцем і юрбою. Ударяла в очі публіка вичепурена, сита й вдоволенна, впоміж з обдертими нуждарями, пожовклими, з запалими лицами, великими, блискучими очима. Деякі з них сиділи на краю пішоходів напівголі, простягаючи кістяки почорнілих рук або не рухаючись зовсім, дивилися мовчки на прохожих скляними очима. Це були ті, що приходили до Києва із сіл, гнані голодом, в надії знайти тут рятунок. Прохожі дивилися

на них байдуже або не дивилися зовсім. Біля крамниць стояли черги з картками на хліб та олію, біля міського театру також човпилася юрба по квитки на оперу. Хартавим, низьким голосом горланило радіо про розвал гнилого Заходу, розтрощеного могутнім пролетаріятom Росії та її геніяльним вождем, сонцем людства, визвольником працюючих – Сталіном. Серединою вулиці йшли червоноармійці з понурими, мертвими лицами, в російських шинелях та німецьких касках; музика репіжила Інтернаціонал.

На Хрещатику, біля думи, стояла юрба. Цей самий хартавий голос з радія продовжував про «доблесть» советської авіації, про Дніпрельстан і знов про вождя.

– Що він там верзе? Хліба хай дадуть! – кричав хтось з юрби. – Хліба хочемо, а не Дніпрельстану. Хліба, а не авіації!.. Хліба! Хліба! – підхопила площа. Військова оркестра почала грати голосніше. Під команду старшини бубнар валив з усієї сили, заглушував крик площі.

* * *

Отут у Києві лежали по вулицях трупи, як ганчір'я. Куди йшов – труп. Ніхто вже й не звертав уваги: завтра ж чекало його те саме. Але не думайте, що вмирали жиди чи москалі – ні, самі українці.

* * *

Є цікаві описи підготовки Києва до приїзду Ерріо. Напередодні населення примусили працювати до першої години ночі, очищуючи вулиці та прикрашаючи будинки. Пункти, де розподілялись харчі, закрили. Черги заборонили. Безпритульних дітей та жебраків кудись забрали. На вітринах крамниць з'явилась сила-силенна різноманітної їжі, але міліція розганяла і навіть заарештовувала людей, які тиснули, аби хоч подивитись на харчі (купити щось було заборонено). Готель, в якому Ерріо мав зупинитись, забезпечили килимами, новими меблями та уніформою для персоналу.

(Монтаж складено за творами Сергія Єфремова, Василя Гроссмана, Семена Гудзенка, Роберта Конквеста, Софії Парфанович, Валер'яна Підмогильного, Антона Чекмановського).

ПОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО КИЄВО-ЗНАВЦЯ НА ТРАГЕДІЮ 1933 РОКУ

За дев'ять десятиліть до найстрахітливішої української трагедії Микола Гоголь змалював жахливу картину голодомору у своєму вершинному творі «Тарас Бульба». За 15 років до апогею найжорстокішого експерименту московських комуністів знаний російський мислитель П. Струве зазначив: «Тріумф соціалізму та комунізму обернувся в Росії руйнуванням державності та економічної культури, розгулом прогнилих бажань, який врешті-решт поставив десятки мільйонів населення перед загрозою голодової смерті».

Як відомо, розслідуванням усіх обставин Голодомору в Україні займалася Міжнародна Комісія, представлена фахівцями з Великої Британії, Канади, Франції, Аргентини, США, Швеції та Бельгії. Наприкінці 80-х років Комісія видала підсумковий документ, у якому, зокрема, стверджувалося: «... Містам та селищам у переважній більшості вдалося уникнути голоду...»

Мені як киевознавцю конче потрібно уточнити, а чи Києву також «вдалося уникнути»?

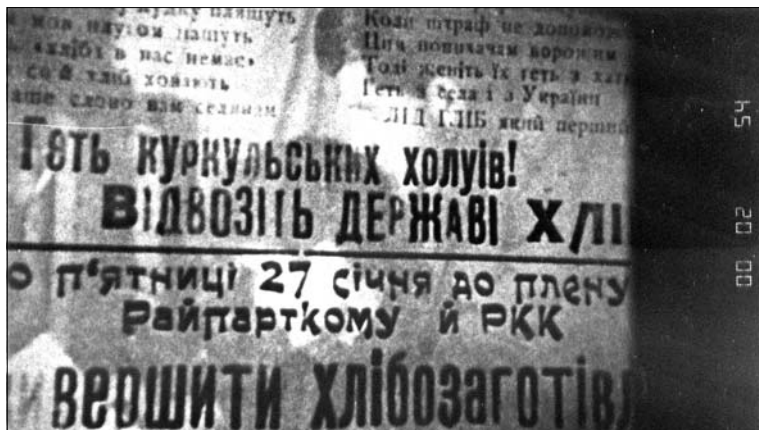
Ця проблема непокоїть і київських старшокласників. Ось деякі їхні запитання:

– В яких областях голодомор позначився найсильніше? Яка кількість людей загинула в Києві та у Ленінградському районі? (СШ № 83)

– Скільки людей померло 1933 року? Який район Києва найбільше постраждав від голодомору? (СШ № 83)

– Вважається, що голодомор охопив сільські місцевості, а в містах не дуже голодували, люди мали хліб. Чи це так? Чи відчувався голод по містах? (СШ № 281)

- Чи були випадки людоїдства в містах? (СШ № 196)
- Чи існують окремі кладовища померлих 1933 року в Києві? Де саме? (СШ № 83)

Якщо почитати київські газети 1933 року, то в жодному номері немає і згадки про голод. Там було про все: і про відкриття стадіону ім. Балицького, і про похорон великої революціонерки матері братів Кагановичів, і про боротьбу з куркульсько-петлюрівськими елементами, – зазначає броварський краєзнавець Володимир Гузій. Зі свого боку нагадаю важливіші події міського життя: відкриття залізничного вокзалу, Авіаційного інституту та вечірнього відділення Академії РСЧА ім. Фрунзе.

«Отут у Києві лежали по вулицях трупи, як ганчір'я. Куди йшов – труп. Ніхто вже й не звертав уваги: завтра ж чекало його те саме. Але не думайте, що вмирали жиди чи москалі – ні, самі українці». Це свідчення залишила нам відома (переважно в західній діаспорі) письменниця Софія Парфанович ще 1941 року.

Нескладні підрахунки, зроблені мною, показують, що протягом виключно МИРНОГО періоду, з кінця 1932-го до травня 1933 року, померло від голоду 8,8 відсотка киян. (Порівняймо: за чотири роки німецько-російської ВІЙНИ 1941–1945 рр. з фронтів не повернулося 7,4 відсотка киян). Пам'ятаючи

«особливість», підмічену С. Парфанович, виходимо на ще жахливішу цифру: під час Голодомору 1933 року загинуло 18% киян – етнічних українців.

Цей – останній з наведених – показник приблизно збігається з кількістю втрат у таких відомих селах тодішньої київської приміської смуги, як Біличі і Троєщина. За моїми даними, середній, ретельно перевірений показник втрат у селах, які ввійшли тепер у міську смугу Києва, становить 23%.

У будь-якої нормальної людини зі здоровим глуздом виникне бажання зіставити кількість монументів, присвячених пам'яті жертв цих двох трагедій – «мирної» та «воєнної». Київська вчителька географії п. Бойко, позбавлена національних почуттів, з ледве прихованою радістю сповіщає: «Найбільша кількість монументів на вулицях Києва присвячена подіям Великої Вітчизняної війни» (навчальний посібник для дітей «Рідний край – Київ», вид. 1998 року).

Безперечно, достовірні відомості про найбільшу українську трагедію необхідно ввести до оновленого енциклопедичного довідника «Київ», до майбутніх експозицій музеїв – історії Києва, Національного історичного, до шкільних підручників... Але ж і пам'ятний знак на Михайлівській площі, за всіма ознаками, – тимчасовий. Треба негайно оголосити національний (всесвітній?) конкурс на достойний монумент жертвам українського голодомору.

Місцем для одного з майбутніх менших (регіональних) пам'ятників може бути майданчик, звільнений від гранітного опудала комсомольця, навпроти заводу верстатів-автоматів. Річ у тім, що на місці заводу на початку 30-х років розміщувалася Святошинська МТС, яка «врятувала» численні колгоспи нинішнього Києво-Святошинського району столичної області й нинішнього Києва: Біличів, Борщагівок, Жулян... Отже, текст монументу на місці комсомольської МТС мусить нагадувати про 10 000 людських жертв російського комунізму.

(Самостійна Україна. – 1999. – № 43–44)

ВТРАТИ НАСЕЛЕННЯ КИЄВА ТА ЙОГО ПРИМІСЬКОЇ СМУТИ

На важливе й хвилююче для кожного українця питання: скільки мешканців Києва загинуло голодною смертю жахливого 1933 р., жодне історичне видання досі не давало відповіді. Підсоветські монографії з історії Києва всіяко уникали цієї теми, камуфлюючи той період міфічними успіхами господарчого і культурного будівництва. Наукова література, видана в діаспорі, не торкалася конкретно київського терену; деякі твори белетри-

стики подавали жахливу картину, не називаючи конкретних цифр людських втрат.

Чи не першу можливість наблизитися до відповіді на поставлене питання ми мали 1992 р. на траурній виставці в Державному музеї Тараса Шевченка. У вітрині було вистав-

лено атлас, виготовлений у Великій Британії 1988 р., де різні області УСРР було пофарбовано в залежності від людських втрат у 1932–1933 рр. Колір Київщини відповідав 25% втратам.

Саме в той час автор цього повідомлення закінчив обробку матеріалів власного дослідження, джерельною базою якого були архівні справи з фондів Державного архіву міста Києва та розповіді довгожителів столичних околиць.

Насамперед, йдеться про села тодішньої Київської приміської смуги, що ввійшли згодом до складу міста. Зібрані мною відомості стосуються 18 сіл і 4 хуторів. Порівняння даних різних документів уможливили висновки щодо людських втрат. Зустрічі з корінними жителями цих населених пунктів дали змогу уточнити попередні розрахунки і, найголовніше, зробити висновок про те, що ті втрати були наслідком голодомору.

Одна з найбільш хвилюючих зустрічей відбулася в с. Михайлівській Борщагівці з Омеляном Семененком, він добре знав громадянина Косенка, про якого йдеться в архівній справі.

70-річного Петра Косенка шляхом обману було зтягнуто до місцевого колгоспу «Комуніст», утвореного 1930 р. У зверненні до прокурора в травні 1931 р. Косенко пояснив, у чому полягав обман: йому обіцяли звільнення від роботи. Коли ж вимогу голови колгоспу негайно вийти на роботу П. Косенко виконувати відмовився, до нього застосували репресії, а саме – зробили трус. «В результаті в мене було забрано геть усе, я зі старою залишився в тому, в чому стояли, і навіть майно особисте, що належить дочці».

Названа архівна справа висвітлює здирницькі методи колгоспівського хазяйнування: штрафування гр. Косенка на 200 руб. (замість максимально допустимих 10), обкладання додатковим податком, повторне штрафування на 100 руб., заборона мати 12 присадибних соток тощо. Вихований у часи «ненависного капіталізму» сільський інтелігент пише прокурору: «Майно моє забрали, але акта чи просто оцінки не зроблено... Я думаю, що в часи советської влади цього не повинно бути, щоб так здіваться над хворими старцями».

Іншими архівними документами можна проілюструвати етапи виконання жакливого плану комуністів на прикладі с. Біличі. В період між знищенням «куркулів» та початком трагедії, тобто 1931 р., Біличі мали такий соціальний склад своєї людності: сільські господарі – 66%, міські робітники – 23%, кустарі й артільники – 4%, службовці – менше 3%. Активісти колгоспу ім. Кагановича навесні 1933 р. рапортували про досягнення 76% колективізації. Результат не забарився: від голодомору загинуло понад 16% жителів села. (Для порівняння: з фронтів Другої світової війни не повернулося близько 8% односельців).

Колгосп хутко перейменували на «Перемогу». Це є дуже промовистий факт, як і той, що на початку 1934 р. Біличі мали 77% одноосібних господарств. Цілком логічно: перемоги (тобто знищення українців) досягнуто, то навіщо ж тепер колгосп?

Якісно іншою була ситуація на протилежній київській околиці – Осокорках, які страшенно потерпіли під час стихійного лиха – повені 1931 р. Тоді бурхлива течія понесла до Чорного моря кремезне дерево, чийсь ворота, віз, а там і клуні, і хати... Місцеві довгожителі й досі пам'ятають, що хати пливли з «пасажирами» – півнями, які сиділи на дахах і відчайдушно кукурікали.

Архівний протокол зафіксував пошкодження і втрати, що їх тоді зазнали жителі Осокорків. Зокрема, повідомлялося, що в 2 хатах упала піч, у 8 дворах перекинуло сарай, у 13 – перекинуло хату; 23 господарі заявили, що в них попливли сараї. 8 мешканців залишилися без власних домівок, майже 400 повернулися до пошкоджених хат, по самісінькі вікна засипаних піском. Потерпіла ледве не п'ята частина села.

Хоча спеціальна «комісія по обслідуванню громадян с. Осокорки» й оцінила кожну «плаваючу» хату від 500 до 800 руб., Держстрах УСРР не поспішав виплачувати допомогу. До Київської міськради на початку вересня 1931 р. надійшло повідомлення про те, «що згідно із законом про відповідальність від повені, Держстрах несе її тільки в межах міста, а по селах такої не встановлено». Невдовзі близько 580 меш-

канців переселилися на підвищені ділянки Київської приміської смуги. Неважко зрозуміти, що протистояти більшовицькій мітлі, що вимітала запаси селянського збіжжя, було важко всім: і переселенцям, які не встигли як слід облаштуватися, і тим, хто залишився біля своїх присадибних наділів, позбавлених чорнозему... Йдеться про Червоний Хутір та Осокорки: в обох населених пунктах жертвами голодомору стала половина жителів.

Архівні джерела й розповіді довгожителів дозволяють реконструювати хроніку жахів того часу.

Жовтень 1932: постанова президії Київської міськради: «...Річний план (хлібозаготівлі) виконано... на 50,6%... Сільради Микільська Борщагівка, Вигурівщина... поставилися опортуністично до справи боротьби за хліб... Майно куркулів, що не виконують твердих завдань, описувати й продавати... Прийняти до відома заяву прокуратури, що розглянуто 14 справ по 14 селах у справі невиконання від куркулів твердих завдань...»

Січень 1933: «...матеріал Заготзерно на президію міськради про виконання плану мірчука»; «Троещина –

таємний перемел і розтрата мірчука 24 центнера. Справу передано до прокурора».

Віта-Литовська. В сім'ї, що складалася з 12 осіб, вижив тільки один.

Жуляни. В селі з'їли всіх собак. Декого з людей врятували млинці з жолудевого борошна.

Корчувате. Робітників цегельні рятувало підсобне господарство, годувалися щавлевою юшкою та соєю.

Мишоловка. Вулицями села сунули до лісу «спецробітники»: прив'язуючи трупи мерців мотузкою за ступні, тягли їх за собою і кидали десь на голосіївському узліссі...

Ще в січні президія міськради констатувала: «Колгоспи недостатньо виділяють продукти по селах (для готування сніданків у школах). Є 26 сіл, де зовсім гарячих сніданків немає. Якість продуктів незадовільна – молока зовсім немає, хліба відпускають лише по 50 грам (по більшості сіл зовсім нема), жири відсутні. Внаслідок такого стану... калорійність сніданку низька: до 200 калорій (минулого року було 300-450)». В лютому президія міськради, відзначаючи «величезний приплив дітей периферії, що становить 68% наявної кількості безпритульних», просила окрвиконком «негайно забезпечити місця для розташування в інших районах області 1092 дітей, що підлягають евакуації».

Деякі сільські мешканці носили до міста продавати дрова. Покупець просив занести їх на другий поверх будинку. Це була пастка: продавця хапали і відправляли на ковбасу. Дехто з довгожителів упевнений в тому, що на вулицях Києва померло близько 1 млн українців – утікачів із віддалених сіл. Ледве живих людей підбирали на вулицях і кидали до порожньої церкви Пирогощі, де вони, вкрай знесилені, тихо вмيرали...

Узагальнити вищесказане допомагають показники втрат населення (додаток 2).

Ще раз конче потрібно наголосити на необхідності встановлення мережі пам'ятних знаків жертвам голодомору в конкретних місцях трагедії, на вулицях сучасних київських околиць: селищ Жуляни, Мишоловка, Пирогів, житлових

масивів, побудованих на місці колишніх сіл (Воскресенка, Південна Борщагівка та ін.).

Поза сумнівом, доцільно і в центрі столиці України поставити величний Пам'ятник Скорботи. Є ж бо в самісінькому центрі американського міста Лос-Анджелес пам'ятник українцям – жертвам російського комунізму, жертвам голодомору, відкритий ще в рік 50-х роковин геноциду проти українського народу...

(Голод-геноцид 1933 року в Україні...: Матеріали міжнар. наук-теорет. конф. – Київ, Нью-Йорк, 2000. – С. 272–278)

СВІДЧЕННЯ САМОВИДЦІВ

Федір Довгодько:

– Ми кололи лід на Дніпрі. [Возили його у Броварський район Наводницьким мостом. – Укл.] Проїжджаючи набережною в бік Подолу, люди спостерігали страшну картину – на березі лежали десятки, сотні трупів. Багато людей падало прямо в нас на очач. Ніхто їх не забирав.

(Голод-геноцид 1933 року в Україні...: Матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. – Київ, Нью-Йорк, 2000)

* * *

Дмитро Каленик:

– Мені розповідали старі кияни, що навесні 1933 року на вулицях міста валялися сотні трупів селян, які звозили в певні місця, а потім потайки ховали. Такі пункти для збору мертвих були на Подолі та на Печерську, зокрема, у школі № 75, навпроти заводу «Арсенал».

(Золоті ворота. – Вип. 4. – К., 1993)

* * *

Галина Назаренко:

– Звечора займали чергу на хліб-кирпичик, який був, як тирса. Вистоювали цілу ніч, а вранці формували десятки, по 10 людей пускали в магазин. У цій десятці один за одного тримались, щоб, не дай Боже, хтось не втулився зі сторони. Мені часто приходилось бувати в таких чергах.

Золоті каблучки мами і батька з весілля мама здала в «Торгсін», за що отримала кілька кілограмів борошна і варила нам галушки. Батько працював на заводі. Там були обіди. Суп він їв сам, а другу страву приносив нам, дітям.

(Український голокост 1932–33: Свідчення тих, хто вижив: У 3 т. / За ред. о. Ю. Мицика. – Т. 2. – К.: Вид. дім «Кієво-могилянська академія», 2004)

* * *

Лідія Гергич:

– ... Ї сказала мама старшому братові: «Одвези їх у Київ, може, їх заберуть у приют, а ні – хай помирають, щоб мені не бачить того своїми очима...» В мами вже ноги були пухлі.

От старший брат одвіз у Київ... ...Під'їхала полуторка, забрали в приют...

... Був приют біля Кадетського мосту, він і зараз ще, а братська могила дітей знаходиться, де зараз телевізійна вишка. Туди усіх діток звозили і скидали...

(*Воля Олесь*. Мор: Книга буття України. – К.: Кобза, 2002)

* * *

Андрій Шпорт:

– І минула зима. Нашому інститутіві за Феофанією виділили ділянку землі. Вперше ми побачили те, про що лиш чулки ходили: трупи на узбочинах рівчаків. Жінок, дітей, перестарілих людей...

(Там само)

* * *

Галина Афанасьєва:

– Я добре пам'ятаю, як уже восени 1932 року Київ був наповнений голодними й опухлими селянами, які свої нехитрі пожитки намагалися обміняти на хліб чи інші харчі. Особливо великий наплив голодуючих селян виник навесні 1933 року. Опухлими людьми й живими скелетами були заповнені всі сквери та вулиці міста. Пам'ятаю, особливо багато таких живих трупів було на Подолі, на вулицях Верхній та Нижній Вал, де було багато широких лав, на яких юрмилися сотні цих нещасних. Там вони сиділи, лежали й помирали.

Кожного ранку вулицями міста їздили підводи, на яких разом із візником був спеціальний підбирач трупів. Разом із тими, хто вже віддав Богу душу, підбирали й живих, в яких ще тепилося життя. Мертвих і ще живих звозили до церкви на Хоревій вулиці і там складували нещасних. Навколо цієї

церкви вирили широкий і глибокий рів, в який періодично скидали трупи, якими наповнювалася церква...

В ті часи існувала карткова система, за якою працюючим киянам відпускали по 400 г. хліба на день, а утриманцям по 200 г. На вулиці Верхній Вал у ті роки був хлібний магазин, в якому продавали хліб за комерційною ціною... На руки продавали лише по 1 кг. Оскільки хліба для киян за картками було недосить, за комерційним хлібом утворювались величезні черги ще звечора. Міліція розганяла черги й знесилених від голоду людей заганяла в церкву і там залишала. Там вони й конали...

В одну з таких міліцейських облав потрапила і моя мати Уляна Хоменчук, яку також міліція замкнула в церкві. Через дві доби відкрили церкву для звільнення від чергової партії трупів і поповнення новими жертвами. Але мати ще була живою і врятувалася від цього сатанинського конвеєру смерті.

У нашій родині опухлих не було, тому що ми жили на Трухановім острові і вся сім'я заготовляла дрова, які човнами переправляли через Дніпро і продавали на базарах. А коли появилася комерційний хліб, хоча його важко було діставати, мати продавала його майже вдвічі дорожче... Крім того, наша сім'я мала деякі золоті речі, які дісталися матері у спадок...

Ці коштовності з охотою приймали торгаші в обмін на продукти... У «торгсінах» було вдосталь борошна, сала, меду, ковбас, консервів...

В обмін на золоті прикраси ми отримували найдешевше кукурудзяне борошно, з якого мати випікала пиріжки й продавала їх на ринку, щоб прогодувати сім'ю. Так «крутилися» всі кияни, щоб не вмерти з голоду.

(Самостійна Україна. – Жовтень, 1999)

* * *

Довгожителька Микал із села Пухівка на Броварщині:

– Була весна 1933 року. Мені йшов вісімнадцятий рік, навчалася у Київському педтехнікумі. Набір до технікуму був 99 чоловік, а закінчило тільки 33. А де ж 66? Померли, а хто пішов світ за очі. Ось іде урок математики, а Сахно Володя після нічної зміни на заводі «Укркабель» спить вічним сном на столі. Винесли ми його і поховали на Лук'янівському кладовищі. І так ішов день за днем. Харчувались у студентській їдальні на вулиці Дикій, там готували якийсь суп – одна горошина в тарілці, а решта вода... Давали нам по 150 грамів хліба на день. Одержиш ту картонку з талонами і молиш Бога,

аби ніхто її не вкрав або не загубити. Підеш у магазин, візьмеш свою пайку, вкусиш і нема, наче й не їла.

Один епізод залишився на все життя у моїй пам'яті. Був урок воєнізації... – тактичні заняття... за містом, біля Лук'янівського кладовища. Сили не було, а командир заставляє бігати, і нас троє не побігло, а відійшли вбік... Був з нами хлопець з дитячого будинку – Костя. Ми його чекаємо, а він не йде. Підійшли до нього і вжахнулись... Він сидів біля ями, у якій було повно мертвих тілець дітей. Вони всі лежали в безладі: того рука, того нога, того весь тулуб показував, що їх звалили з підводи. Таких було сім могил... Це робилося вночі – привезуть, скинуть – і поїхали далі по людські душі.

Нас покликав воєнрук. А ми тремтіли й плакали, а особливо той хлопець з дитбудинку. Він сказав: «І мене жде така доля...»

(33-й: голод: народна кн.-меморіал / Упор. Л. Коваленко, В. Маняк. – К., 1991)

* * *

Лідія Кузнєцова:

– Очень хорошо мне запомнились очереди за хлебом. Иногда они тянулись до нескольких километров. Ещё солнце не встало, а очереди уже стояли. Те, кто занимал очередь ни свет ни заря, мог получить эти маленькие кусочки хлеба только поздно вечером. В основном приезжал люд из сёл...

Мой папа работал на железной дороге, так что мы, можно сказать, не голодали. Папе выдавали паёк. Я была тогда ещё ребёнком, лет 7-8. Помню, как люди из села получали этот кусочек хлеба, садились в уголок и умирали прямо там, на улице.

(Український голокост 1932–33: Свідчення тих, хто вижив. – Т. 2)

* * *

Володимир Пінчук:

– Було це напровесні 1933 року... До нашого хутора (біля села Білогородка) дійшла чутка, що у Боярці будуть давати хліб. Моя мати, сусідка і я подалися в Боярку. Ніякого хліба

там не давали. Вирішили їхати до Києва. Прийшли на залізничний вокзал. От що ми там побачили. Мати привела двох малих хлопчиків на вокзал і залишила їх. Вона тричі до них верталася, цілувала, голосила і приказувала: «Сонечки мої, діти мої, квіти! Простіть вашу матір, що не має чим вас годувати. Хай люди вас доглянуть. Ідьте у світ без матері».

Перехрестила дітей, одсахнулась і пішла геть, тулячи до грудей третє дитя, немовлятко... Мати мене обняла, притиснула до себе, плакала і говорила: «Я тебе не залишу, сину. Помремо разом або разом виживемо».

(33-й: голод: народна кн.-меморіал / Упор. Л. Коваленко, В. Маняк. – К., 1991)

* * *

Ганна Кочубей:

– Я бачила велику масу голодуючих селян, які з останніх сил йшли до Києва. Вони чомусь прагнули потрапити до центру, їх багато було на таких вулицях, як Червоноармійська, Ленінська. Я вставала рано і вже о 7-й йшла у своїх справах. Бачила, як мертві пухлі люди лежали на вулицях, у них була водянка, з трупів сочилася вода, біля них було багато мух.

Прийжджала вантажівка – «тритонка», трупи грузила в кузов і кудись везла. Це я бачила власними очима не раз. Потім на околицях Києва поставили застави, які не пускали людей з сіл до міста, і вже не так багато стало на вулицях голодуючих, які просили хліба, чи померлих з голоду. Але все одно вони йшли до міста і йшли...

(Український голокост 1932–33: Свідчення тих, хто вижив. – Т. 2)

* * *

Володимир Сергєєв:

– На вулицях Києва можна було побачити багатьох погано одягнених селян. Вони прийжджали в місто, щоб порятуватися від голоду. Пам'ятаю тяжку сцену на початку літа 1933 року: біля нашого двору на вулиці лежав старий селянин, якому хтось поклав в рота полуницю, з'їсти її він уже не міг, тільки губами розчавив. Так і помер з розчавленою ягодою в

губах. По місту їздили підводи, підбирали померлих селян, накривали їх брезентом, везли на кладовище, де скидали до братських могил.

(Вечірній Київ. – Січень, 1995)

* * *

Андрій Опанасенко:

– В Києві бачив я конаючих мешканців навколишніх сіл, коли можна так назвати тих знедолених істот, що втратили від голоду людську подобу. Вони вже нічого не просили, а сиділи або лежали опухлими колодами під стінами будинків на Верхньому і Нижньому Валі на Подолі. Померлих звозили до Бабиного яру і там ховали. Привозили й напівживих, що вже там помирали.

(Вечірній Київ. – Листопад, 1998)

* * *

Ніна Перепада:

– Кожного ранку, будучи семирічним хлопчиком, Юрій Перепада спостерігав таку картину: по Хрещатику кілька разів на ранок їздили вози, запряжені кінями; в них було по чолові-

ку, а двоє йшли пішки. Завдання їх полягало в тому, що вони ... повинні були очищати вулицю від трупів або ще живих людей, що дуже близькі до цього стану. Двоє піднімали трупи і клали їх у віз, накриваючи рогожею. Діти й дорослі проходили по вулиці у своїх справах, просто оминаючи ще не підібрані трупи. Розповідали, що тіла звозили у 3-й корпус «Октябрської» лікарні, складали ярусами, а звідти у такому стані везли на Байкове кладовище, де кидали в ями і посипали хлоркою.

Він пам'ятає, що у будинку на вулиці Пушкінській (№ 6 чи № 8) був комерційний хлібний магазин, де хліб був за дуже високою ціною, проте черга коло нього тягнулась аж до і через вулицю Прорізну. Часто люди помирали, просто стоячи в черзі за хлібом.

(Український голокост 1932–33: Свідчення тих, хто вижив. – Т. 2)

* * *

Марія Болховська:

– Хліб, який сьогодні зветься «українським», тоді, в 33-му, видавався таким смачним, як тістечко. А в той, який нам видавали (на пайок) по сто грамів на два дні, напхано було стільки всякого, що ковтали його не пережовуючи.

Так багато смертей того часу я побачила, навіть більше, ніж у війну. Люди мертві лежали всюди: на сходах, на тротуарах, на лавках на Хрещатику. Їх не встигали забирати. Бачиш, приміром, йде дитина, і раптом ... присідає та падає на бік – і все!

Отаку радість принесли совети у Київ – спочатку забили батька (кадрового офіцера – полковника), а потім заморили голодом стількох близьких людей!

(Вечірній Київ. – Січень, 2003)

* * *

Американець Владімір Лемберг:

– Моїй мамі було тоді 8-9 років. Вона пам'ятає, що Житній ринок узагалі два роки не функціонував, їжі не було зовсім. Вози з мертвими людьми, яких збирали на вулицях,

порушували гробову тишу Подолу раз по раз. Ні собак, ні птахів – усе з’їли, все ввіймали.

(Вечірній Київ. – Квітень, 2003)

* * *

Яків Гулак-Артемівський:

– ...3 липня [1933 року. – Укл.] я встроївся вартовим в Києві в залізничних майстернях ... і одержую за це на місяць 70 крб. і 3 хунти хліба на всю сім’ю по 10 коп. хунт, – і більше нічого. Так що поневолі доводиться продавати чуже молоко, щоб заробити ще карб. 4–5 в день, щоб докупити хліба (по 2 рублі) 6-7 хунтів в сутки, бо нас 4 душі...

Купити мила (10 крб. хунт), гасу – від 2 до 10 крб. літр, пшона (3,5 крб. хунт). Про сало (20 крб.), масло (16 крб.), сахар (10 крб. хунт), крупи (5 крб. хунт), булки (1–6 крб. хунт) я не мрію, бо все це не для мене...; щось страшне було весною, а я сподіваюсь лиха і на цю весну. Тяжко пропадати від голоду, а може трапитись і це. Одержую пенсії 16 крб. 49 коп. на місяць – от і живи як хочеш. Ні вдягтися, ні взутись нема в що, дійшов до краю.

(Альманах Українського Народного Союзу на рік 1992. – Нью-Йорк)

ДОКУМЕНТИ СВДЧАТЬ (Київ 1932–1933 рр.)

У травні 1932 року в 5-му радіотелеграфному батальйоні «особисти» вилучили текст вірша, що його склав після свого перебування в Києві червоноармієць Никаноров:

В лохмотьях, маленькие, грязные, худые,
Живые трупики на камнях мостовой...
Где это, спросите, –
В Париже, в Лондоне иль в Ницце,
Где эти все творятся чудеса?
Отвечу вам, – здесь, в Киеве, в столице...

(Голод-геноцид 1933 року в Україні...: Матеріали міжнар. наук.-теор конф. – Київ, Нью-Йорк, 2000)

* * *

З листа Київського обласного відділу ГПУ Голові ГПУ УСРР (березень 1933 року)

«Хочу обратить Ваше внимание на обострение продовольственных затруднений в г. Киеве.

Снабжение, особенно неорганизованного населения и рабочих 2-й группы предприятий, находится в ужасном состоянии. Привожу факты: Кожзавода № 6 Майбурда, б/п, Кулик, б/п, и Чудновский, член КП(б)У, выносят из завода головки от кож, мездру и жарят для еды.

В городе за последнее время ежедневно подбирают десятки трупов, а также десятки истощенных, часть которых в больницах умирает.

В январе подобрано 400 трупов.

В февралі – 518.

За 8 днів марта – 248».

(Золоті ворота. – Вип. 4. – К., 1993)

* * *

З інформаційного бюлетеня РАТАУ про посилення спекуляції сільгосппродуктами (квітень 1933 року)

«Хліб став весьма заметным объектом спекуляції. Особенно розвилась спекуляція хлібом в Києві. В город крестьяне прибувають за хлібом пешком, верхом, на подводах, по залізній дорозі, лодками і пароходами. Як характерний прийом, отмечена перевозка закупленного хліба в гробах на подводах. Многие из селян закупають печёный хліб с условиями доставки его ночью к лодке и платят за центнер ржаного хліба до 900 руб. Хліб, закупленный в городе по коммерческой цене – 2 р. 50 к. за кило, продаётся в сёлах по 10-11 р. 25 к. за кило».

(Колективізація і голод в Україні. 1929–33: Зб. докум. і мат-лів. – К., 1993)

* * *

Влітку 1933 року після тимчасового перебування в Києві комвзводу 299-го стрілецького полку Сидоренко подав заяву про вихід з партії. Серед бійців він заводив такі розмови: «Робітники Москви та інших міст РСФСР постачаються в достатній кількості... продуктами, а робітники України цього не мають, в Києві – вал трупів померлих від голоду».

(Голод-геноцид 1933 року в Україні...: Матеріали міжнар. наук.-теор. конф. – Київ, Нью-Йорк, 2000)

* * *

З бюджету Києва на 1933 рік

Збільшення асигнувань ... [у тис. крб. – Укл.]¹.

	1932	1933
Методробота	14,3	12
Облік смертності	–	12
Дослід. заходи по сільському госп-ву	–	30

* * *

З протоколу президії міськплану з питання бюджету 1933 року (серпень 1933 року)

«Контрольні ліміти, спущені облфінвідділом, не забезпечили низки видатків, фактично переведених відповідно до директив керуючих органів (евакуація дітей, покриття розривів у фінпланах театрів тощо)...»².

* * *

З проекту постанови президії на доповідь про бюджет 1933 року (серпень 1933 року)

«5. Піднести перед Облвиконкомом клопотання про виділення на боротьбу з епідемічними захворюваннями в Києві з обласного епідемічного фонду 300 000 крб., оскільки ліміт міського бюджету вичерпано в першому півріччі»³.

¹ Держархів Києва. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 51. Документ публікується вперше.

² Там само. – Спр. 56. Документ публікується вперше.

³ Там само. – Спр. 51.

* * *

З тез для доповіді управи впорядкування комунального господарства – щодо зеленого оздоровлення міста (жовтень 1931 року)

«Населення [Києва. – Укл.] кінця 1933 року становитиме щось 660 000 душ⁴. Виходячи з норми 10 кв. м на 1 людину населення, зелені насадження треба довести до 550 га, себто розбити ще 365 га...»⁵.

⁴ На час написання документа Київ мав 585 000 мешканців, на початку 1934 р. – 510 000.

⁵ Держархів Києва. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 2617. Документ публікується вперше.

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РОЗКВІТ ПРИМІСЬКОЇ СМУГИ

1. Де сходило сонце

Свого часу мав я змістовну бесіду з лівобережним довгожителем Дем'яном Гнатовичем Хрущем, 1907 року народження – колишнім секретарем комсомольського осередку Вигурівщини 20-х років, організатором першого місцевого загону «юних піонерів». Ось конспект цих спогадів.

Вигурівський комсомольський осередок

Утворено восени 1925 року з восьми комсомольців. Наприкінці 20-х років до них приєдналося ще четверо з Троєщини. Їм було передано колишню хату місцевого пароха [в районі сучасної Каштанової вулиці. – Укл.], в якій вони обладнали хату-читальню – за власні кошти (сільрада майже не допомагала грошима). Зайнялися ліквідацією неписьменності: ходили по хатах, видавали зошити, навчали односельців. «Була тоді велика вдячність від людей...»

Піонерський загін

Організував його 1927 року як альтернативу церкви: «Хай собі дорослі йдуть до церкви, а діти – до нас...» До хати-читальні постійно приходило близько 30 дітей 7-12 років. Вивчали дію радіоприймача.

Обладнали сцену; пізніше шефи-військовики подарували 50 стільців. Давали театральні постановки з тогочасних журналів (наприклад, «Безпритульний Хомко»). Діти були в захваті, спектаклі викликали неабияку зацікавленість жителів. Вхідний квиток коштував 5-10 копійок. (Тих, кому не вистачало місць, впускали безплатно). Ці скромні кошти було трачено на трамвайні поїздки до Києва: дивилися професійну акторську гру в міських театрах.

Організаційно загін не ділився, всі разом гуртувалися навколо цікавих справ.

Найактивніші комсомольці – Хрущ і Гриценко. Коли перший зайнявся піонерством, то передав секретарство Гриценкові.

Організація колгоспу

1928 року викликано комсомольського секретаря до міської ради [здається, то мала бути більш компетентна установа. – Укл.] Після одержання від комсомольців попередньої згоди їх викликали вдруге, разом з троєщинськими. Дали шість міцних коней, чотири карабіни та ящик набоїв до них. Після цього утворився колгосп імені Ворошилова (пізніше – «Червоний молочар»).

Архівна мозаїка

З протоколу виїзного засідання президії Комітету незможних селян Київської приміської смуги, що відбулося в с. Вигурівщині 5 квітня 1931 р.

«Слухали: 1. Про боротьбу Вигурівщинського, Троєщинського та Воскресенсько-Слобідського сільських комітетів незможних селян⁶.

⁶ Надалі – СКНС.

Постановили:

Заслухавши звіти голів... СКНС, Президія МКНС констатує: недостатню роботу Вигурівщинської СКНС та цілком кволу Троєщинського та Воскресенсько-Слобідського СКНС. В процесі роботи є цілий ряд хиб:...

– комнезамська маса не втягнута в роботу, збори відбуваються зовсім мало...

– відсутня робота по збільшенню та закріпленню колективізації...

– Троєщинський СКНС не добачає куркулів в селі.

Виходячи з цього, президія ухвалює:

1) Голову Троєщинського СКНС т. Слюсара Марка зняти з посади. Розслідувати справу потурання куркулям та п'янки голови СКНС Слюсара...

7) Виявити всіх лжеколгоспників, що не тільки не усуспільнили коней, реманенту та фуражу, а навіть використовують коні в свою користь, не сплачуючи відсотків з заробітку до колгоспу...

12) Вигурівському СКНС поставити питання перед колгоспом про виключення з колгоспу куркулів Касіч Івана та Трухана Нікіфора, та їх ліквідацію як куркулів на базі суцільної колективізації.

13) Запровадити всім СКНС соцзмагання та ударництво між бригадами, окремими групами та індивідуально в колгоспах.

[Слухали:] 4. Про підготовку до сівби Вигурівщинського колгоспу...

[Постановили:]

8) СКНС поставити питання перед колгоспом про прийняття до колгоспу бідняка т. Грищенко Івана, що неправдиво був виключений з колгоспу.

9) Переглянути соціальний склад колгоспу, виключити весь шкідницький куркульський елемент»⁷.

⁷ Держархів Києва. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 2158. Документ публікується вперше.

* * *

З протоколу поширеної оргнаради за участю голів та секретарів сільрад приміської смуги м. Києва, 25 червня 1931 р.

«Слухали:

3. Плян уборчої кампанії 31 року...⁸.

Постановили:

Готування до збиральної кампанії... має бути пов'язане з подальшим розгортанням колективізації, втягненням нових бідняцько-середняцьких мас до колгоспів, з завершенням суцільної колективізації та ліквідації куркульні як класи..

Сільрадам негайно розгорнути масову роз'яснювальну роботу серед позаколгоспних бідняцько-середняцьких мас села з тим, щоб до 5 липня збільшити відсоток колективізації не менше як на 3%, а по всій [Київській приміській] смузі довести відсоток колективізації не менше, як до 70%»⁹.

* * *

«До Президії Київської Міськради

Гр.[омадянки] с. Троєщина Оксани Григорівни Пилипенко
Скарга

Я, на протязі 17 років вдова, від роду маю 47 років. Майно моє складається з хати, клуні, повітки, 1 кінь, 1 корова, сільгосподарчий реманент та землі біля 2-х десятин на 4-х їдців. Всі податки та тверде завдання виконала на 100%, але сільрада вживає до мене ріжних заходів з особистих рахунків і потребує один центнер вівса на посівкампанію, котрого у мене не має і ніякими засобами дати не можу...

Прошу Президію Міськради вжити заходів, щоб сільрада перевірила мій соцстан і не давала мені незаконної вимоги.

Оксана Пилипенко (неписьменна). 10.III.1932 р.»¹⁰.

⁸ З цього питання висловилися, зокрема, керівники сільрад Вигурівщини, Троєщини, Жулян, Микільської Борщагівки.

⁹ Держархів Києва. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 1806. Документ публікується вперше.

¹⁰ Там само. – Спр. 3504. Документ публікується вперше.

* * *

«До Київської Міської ради
Гр[омадянина] с. Троєщина
Дроботуна Максима Федоровича
31 березня 1932 р.

Заява

1931 року в листопаді міс[яці] мене прийняли до складу колгоспу с. Троєщина... Мною внесено пай, а також і спецвнеска. Радой колгоспа мені доведено було вивезти 5 т. кубометрів лісу з Биковні до станції Дарниця, що мною було не вивезено. За невивозку цього лісу мене вичищено з колгоспу і передано на суд сільради. Сільрада на своєму засіданні оштрафувала мене в 500 крб., а також довела 200 крб. позики 3-го вирішального року.

... Наряд був не виконаний мною через те, що був хворий кінь, який після даного мені наряду загинув через 5 днів. Сільрада не взяла це довідому і на сю годину вживає заходів до продажу майна. По соцстану я середняк, маю хату, сарай, землі 800 сотень при садибі. Сім'я состоїть з 8 душ: 4 працездатних, а 4 непрацездатних. Штраф і позики сплатити я не в спроможности, а потому і прошу Міську раду розглянути мою заяву і дати висновок, чи законна ухвала ради колгоспу про вичищення мене з складу колгоспу і ухвала сільради про накладання штрафу та позики.

Прохач *М. Дроботун*»¹¹.

* * *

«До Київської Міськрады. Заява от колгоспника Игнатенко Йван Петровича, село Троєщина.

Прошу членов Миськрады разобрать мое дело. Придя с Красной Армии домой, я прожил с батьком до 30 года, в 31 году в селе Троєщине организовался колгосп; записался и я... Працюю я в колгоспе прямо по-ударному, місяцями цєлыми работал без выходного дня. Батько в колгосп не схотел писаться, й за невыплату сельхозналогов выгнали из хаты и

¹¹ Там само. Документ публікується вперше.

поместили учительство. Живу я в половині хати. Вдруг получаю бомажку таку: пропонує сільрада вибратися із шкільних хат. Я кажу: а моя де хата? Вони кажуть: йди куди хотиш. Я їм говорю: коли я писався в колгосп, то сам голова й секретарь приписували мені половину майна. А голова говорить: ми тепер нові обидва – як голова, так й секретарь, ваше майно продано: А кому продано і коли, я до сих пор і не чув. Неужели, проживши тридцять років, прослужив 2 роки в Червоній Армії молодшим командиром, й тепер членом колгоспа, й двома маленькими дітьми й женою – і жити в сарає. Неужели я не заслужив [ніякого. – Укл.] майна.

Проситель *Игнатенко Иван Петрович*
32 р. VI, 1 числ.»¹².

* * *

З постанови президії Миськради від 16 серпня 1933 р., протокол № 341

«По деяких селах, де вже лазні є, їх не використовується завдяки недбалому, а іноді злочинному ставленню з боку сільрад до цієї справи.

За невміння або небажання налагодити роботу лазень головам сільрад сіл ... Троещина ... зауважити, попередивши всіх голів сільрад, що недбайливе ставлення до будівництва та експлуатації лазень надалі спричиниться до дисциплінарної та судової відповідальності...»¹³.

* * *

Зі звіту Троещинської сільради Київської приміської смуги про роботу її перед виборцями з дня обрання [в 1931 р. – Укл.], листопад 1934 р.

«На території сільради мається всього 406 господарств, з них 2 господарства робітників, 212 – колгоспників, 194 – одноосібників. Вступило до колгоспу в 1933 р. 24 госп., в 1934 р. 36 госп. ...

¹² Там само. Документ публікується вперше.

¹³ Там само. – Спр. 4389. Документ публікується вперше.

Секція культурно-соціяльна організувала систематичну культмасову роботу по кутках... До жовтневих свят та першотравневих добилася побілки всіх хатів та прапора у кожному дворі колгоспника та одноосібника, робила художнє оформлення села ...

... З кожним роком збільшується урожайність:

	1932	1933	1934
Жито	6,3	12,9	18,1
Кукурудза	14,3	18,5	20,0
Просо	12,5	17,2	13,5
Картопля	26,5	82,0	89,4

... Внаслідок гарно поставленої роботи в минулому [тобто – 33-му!.. – Укл.] році наш будинок колективіста премійовано патефоном та стаціонарною кіноустановкою.

Устатковано лазню, де маємо гарне відвідування...

Робота сільського суду... За 1933 рік було розглянуто 31 справу:

- за крадіжки в колгоспі – 8 справ,
- за крадіжки в лісу – 9 справ;
- за крадіжки у окремих селян – 5 справ...

Роботу сільради було визнано міськрадою, облвиконкомом та ВУЦВК за гарну як в минулому році [!.. – Укл.], так і в цьому, за що було премійовано за цей час 9 раз і два рази занесено на Всесоюзну червону дошку імені 17 партз'їзду»¹⁴.

2. Західні околиці Києва

Загальновідомими є дві дати місцевої історії: 1921 року до міської межі включено Святошин, 1923 року – сільські населені пункти в західних околицях Києва, насамперед Біличі та Борщагівки. Святошин виріс за ініціативою киян і був ними заселений, тому формальне приєднання нічого не змінило в життєдіяльності селища. Приєднання ж сіл до Києва означало розрив традиційних зв'язків між сусідніми поселеннями, що склалися протягом сторіч.

Власне, «приєднання» 1923 року було актом декларативним. Щойно наприкінці 1925 року відповідна владна структура (нею був тоді округовий виконавчий комітет) поставила за мету «встановлення типу поселень, які входять до смуги Києва». Щодо Біличів, наприклад, було ухвалено «залишити їх під керуванням Будаївського (у другій половині ХХ століття цьому містечкові повернули ім'я Боярка) райвиконкому... при чому одночасно підняти клопотання перед Центром про приєднання їх до Гостомельського району, прийнявши до уваги їх віддаленість і бажання населення»¹⁵. Аналогічне рішення стосувалося Борщагівок.

У ті часи було винайдено новий советський адміністративний поділ нижчого рівня в сільській місцевості: сільську раду. Терен сільради Біличі охоплював, крім цього села, хутори Вовчі Гори та Дехтярі. Сільрада з назвою Микільська Борщагівка охоплювала, крім цього села, ще й сусідні – Братську та Михайлівську Борщагівки. 1930 року дві згадані сільради потрапили до адміністративної одиниці з назвою Київська приміська смуга. Особливістю цього утворення було те, що ним керували з міської ради нашого міста, а не з округового (згодом – обласного) виконкому.

¹⁴ Там само. – Спр. 3504. Документ публікується вперше.

¹⁵ Там само. – Спр. 79. – Арк. 354.

Саме до Київської міськради керівництво Микільсько-Борщагівської сільради подало звіт про те, як проведено урочистості з нагоди 13-ї річниці петроградського перевороту – державного свята ССРСР. Заздалегідь, 15 жовтня було організовано «комісію для переведення свята» – разом 13 членів. Заслуговує на увагу той факт, що до складу комісії увійшли представники вісьмох структур і колгосп названо в переліку шостим! За кількістю представлених членів ці структури мали такий рейтинг:

- 1) комітет незаможних селян;
- 2) сільрада, ленінський комуністичний союз молоді, колгосп;
- 3) осередок ВКП(б), кооперація, збори жінок, сільськогосподарче виробниче товариство¹⁶.

Напередодні свята було прочитано дві лекції (в хаті-читальні та будинку колгоспника) для 212 селян, серед яких сиділо 36 жінок; за свідченням довгожителів, у будинку колгоспника виступав Олександр Богомолець. 6 листопада «після роботи в колгоспі був організований мітинг...», а також «скликано врочисте засідання пленуму сільради, на якому було присутніх всього 34, з них членів сільської ради 12»¹⁷. 7 листопада колона з відповідними транспарантами промаршувала сільськими вулицями, після чого в хаті-читальні учасники демонстрації переглянули «кінопостановку»¹⁸ – німу документальну стрічку про досягнення перших років «п'ятирічки».

Ясна річ, жоден кадр тієї політичної агітки не повідав правди принішклим селянам. Зі Сталіним на чолі ССРСР вступив у «добу розкуркулювання, масової колективізації, голодомору, війни проти советського селянства, а згодом – проти українського народу. Це – один із найзначніших, а разом з тим і найважливіших періодів сучасної світової історії»¹⁹.

Сидячи в темній хаті-читальні й дивлячись на блимаючий екран, борщагівці не могли знати про майбутню катастрофу

¹⁶ Там само. – Спр. 2124. – Арк. 26.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ *Конквест Р. Жнива скорботи.* – С. 130.

1933-го, але вони були свідками екзекуцій так званого розкуркулення. Кількість «куркулів» – названих такими у відповідності до норм хлібоздачі 1929 року – напевно з'ясувати не вдалося (на думку советського дослідника Ю. Мошкова, вона сягала 7-10% усіх селян)²⁰. За роки колективізації, як зазначив у січні 1934 року П. Постишев, в Україні було розкуркулено 200 000 селянських господарств (тобто майже

кожен 20-й двір), які переважно були виселені поза межі України. Лише протягом 1930–1931 років вивезли на Урал понад 32 000 сімей²¹.

На початку 30-х років Сталін об'єднав «куркулів» і «заможних» в одній псевдокатегорії, загальна чисельність якої становила 15% усіх господарств²². Кількість борщагівських господарств, зниклих до 1932 року, перевищує цей показник удвічі! Пояснити це можна близькістю великого міста. Щоб урятуватися від переслідувань, «куркулі» полишали родинні дворища і влаштовувалися до установ, будов і заводів Києва,

²⁰ Там само. – С. 111.

²¹ *Веселова О. та ін.* Голодомори в Україні: злочини проти народу. – Вид. 2-ге. – Київ, Нью-Йорк: вид-во М. П. Коць, 2000. – С. 90, 117.

²² *Конквест Р.* Жнива скорботи. – С. 111.

де знаходили житло у відомчих бараках. Отже, пропоную вважати, що близько 500 борщагівців-«куркульів» було примусово виселено з України і що приблизно така сама кількість переселилася до Києва. (В це число входить доросла людність, а також діти).

Про те, що борщагівські міцні господарі зазнавали переслідувань, свідчать документи з початку 1931 року.

В протоколі однієї з міських нарад, яка відбулася 11 січня, є рядки про те, «що в деяких селах куркульські елементи провадять активну роботу проти колективізації..., а цим самим до певної міри негативно впливають на околишні села...»²³. Тут-таки є назви сільрад, де помічено це неподобство, зокрема Жуляни та Микільська Борщагівка. Народа визнала за потрібне організувати «спеціальну бригаду в складі активних передовиків колгоспів... й ударників-робітників»²⁴.

Серед підприємств, які відгукнулися на цей заклик, був завод «Червоний плугатар». Останніми січневими днями трьох перевірених активістів «відряджено на посилку разом з бригадою на село для провадження весіннього сіву та колективізації»²⁵. (Активісти склали списки на розкуркулення, а потім ретельно їх виконували. В одному із сіл Київщини у селян забирали не лише землю і худобу, а також ложки, миски, білизну, подушки, нитки. Багато речей було розкрадено активістами, які поводитись досить зухвало²⁶).

Активісти-здирники відчували підтримку міської влади. Останнього лютого дня Київрада затвердила «списки на відібрання від зазначених в них землекористувачів землі за хижацьке використання її, невиконання агромінімуму та пляна зяблевої оранки». Згадані списки надійшли від 23-х сільрад приміської смуги, зокрема – Микільської, Петропавлівської і Софіївської Борщагівок²⁷.

²³ Держархів Києва. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 2847. – Арк. 25.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. – Арк. 1.

²⁶ *Веселова О. та ін.* Голодомори в Україні... – С. 90.

²⁷ Держархів Києва. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 1567. – Арк. 124-а.

Коментуючи ці рішення, довгожителі згадували, що у так званих куркулів забирали хати, сараї, клуні.

Гуртуючи навколо себе сільську бідноту, комуністи організували зльоти колгоспниць приміської смуги. Другий такий зліт відбувся у червні 1931 року. З його трибуни колгоспниця Мигаль (Петропавлівська Борщагівка) звітувала: «Вітаю вас від Червоних Незаможників Борщагівки. Ми готуємося до уборочної кампанії, організували ударні бригади й одремонтували весь реманент. Організували ясла й дитсадок»²⁸.

Жінок було премійовано. Збереглися короткі характеристики – підстави для нагородження. Наприклад, про Палажку Шарпилову (Біличі) довідуємося, що вона «зав. їдальнею. Сама справляється зі всією роботою: пече хліб, видає 80 обідів..., бере активну участь у громадській роботі»²⁹.

Білицький колгосп було відзначено ще й у серпні. Текст постанови президії міськради виглядає так: «Голову правління й окремих колгоспників... преміювати, для чого виділити фонд у 100 крб., з яких 50 крб. кромом, і передати в розпорядження Колгоспспілки». План хлібозаготівлі цей колгосп виконав на 186%³⁰.

А тим часом «безгосподарність та песимістично-опортуністичне ставлення Правління колгоспу щодо перебудови сільського господарства на соціалістичних засадах довели колгосп... до такого становища: ...п'яцтво розквітає у великій мірі, не кажучи вже про родинні умови, а й безпосередньо в процесі ударної роботи в колгоспі». В цитованому документі наведено випадки з життя сусіда Біличів – хутора Берковця, в той період підпорядкованого Мостищенській сільраді і тамтешньому колгоспові. Представники робітничо-селянської інспекції, що проводили обслідування, занотували там «п'яцтво біля молотарки вдень (31 жовтня), де машиніст був настільки п'яний, що не зміг працювати», а також листопа-

²⁸ Там само. – Спр. 1850. – Арк. 204.

²⁹ Там само. – Арк. 197.

³⁰ Там само. – Спр. 2349. – Арк. 334.

довий «випадок замаху на двох незаможників, членів сільради, з яких один утік, а другому ломакою розбили голову»³¹.

Інший місцевий колгосп – «Комуніст» демонстрував зразки культурного виробництва та побуту, якщо довіряти офіційним звітам Микільсько-Борщагівської сільради, на терені якої постав цей колгосп. 1932 року середній врожай картоплі тут становив 12 тонн, а всіх овочів – 11 тонн (для порівняння – тогочасні показники врожайності по приміській смузі: відповідно 5 і 6,5 тонн)³².

Випереджаючи постанову ЦК ВКП(б) та Раднаркому про колгоспну торгівлю, цей колгосп «відкрив свою лавку для продажу продуктів своїх городів робітникам заводу КПВРЗ [Паровозовагоноремонтного.– *Авт.*], який шефствує над селом. У даний час колгосп став до перших лав колгоспів приміської смуги, розгортаючи колгоспну торгівлю... Колгосп «Комуніст», як про це кажуть праці науково-дослідного інституту ВУАН, став до лав кращих колгоспів не лише приміської смуги, але й усієї Київської області»³³.

Схиляюся до думки, що процитований звіт містить правдиві відомості, оскільки в короткім часі (наприкінці січня 1933 року) президія міськради постановила: колгосп Микільської Борщагівки, як такий, що його «за показниками по виконанню пляну сільськогосподарчих кампаній» визнано кращим у Приміській смузі, виділити «для участі в обласному зльоті передових колгоспів»³⁴.

Нелегко здобувала місцева влада цю перемогу. Чималої наруги зазнали борщагівські селяни, йдучи до сяючих вершин колгоспівського добробуту. Щойно по розправі з міфічним класом куркульства задумано було зміцнити комуністичний вплив у сільських радах. Попередньо склали списки осіб, позбавлених виборчих прав, та й оголосили перевибори сільрад напередодні нового, 1931 року. Відповідна по-

³¹ Там само. – Спр. 3605. – Арк. 231, 232.

³² Там само. – Спр. 3507. – Арк. 56.

³³ Там само.

³⁴ Там само. – Спр. 3890.

станова президії Київради затвердила позбавлення виборчих прав селян приміської смуги; рекорд належав саме Микільсько-Борщагівській сільраді – 230 осіб³⁵.

Але волелюбний український дух загальмував владні наміри. Вже й найкращих хліборобів («куркулів») вислано до Сибіру, уже й голосувати дозволено лише перевіреним – соціально безпечним верствам... Ні! – сказали селянські маси, здивовані й обурені тим, що їм пропонували обрати незнайомих висуванців більшовицької партії.

«...У ряді сіл через недостатню підготовленість кандидатур були відводи і провали кандидатур», – зафіксував протокол засідання президії міськради³⁶.

Згадано, зокрема, сільраду Микільської Борщагівки і постановлено провести повторні вибори. Результатів цього важливого акту в документах не виявлено. Скоріше за все, на цей раз народний спротив було подолано, оскільки насторожує навіть календар голосування: в трьох наших Борщагівках вибори тривали аж чотири дні (10–13 січня)³⁷.

Перші ж дії новообраної сільради свідчать про те, що тут швидко зник дух плюралізму. Інакше й не могло бути: адже зміцнювали цей орган, наповнювали його сталінським духом з конкретною метою – швидкої колективізації. Заможних селян уже не було, тож заходилися потрошити «середняків». Це почалося того ж місяця, в січні.

Однією з жертв став літній селянин Степан Жидченко: у нього відібрали майно й посівний матеріал. Діяли «законно», за постановою Микільсько-Борщагівської сільради, і навіть протокол було оформлено, в якому цей грабунок містився у другому параграфі³⁸. Щоправда, за скаргою обуреного селянина міський прокурор (майже через 4 місяці!) опротестував, а Київрада змушена була відмінити згадану постанову³⁹.

³⁵ Там само. – Спр. 1554. – Арк. 138.

³⁶ Там само. – Спр. 2359. – Арк. 7.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само. – Спр. 2349. – Арк. 293.

Отже, становлення колгоспу «Комуніст» відбулося за відомою схемою, висвітленою в численних документальних і художніх роботах кінця ХХ – початку ХХІ століття. Типовою була також ситуація в період краху централізованих хлібозаготівель. Різко змінився тон документів, продиктованих президією міськради, восени 1932 року. Констатуючи, що «повне виконання пляну хлібозаготівлі... стоїть під загрозою зриву» (йшлося про приміську смугу), президія назвала кілька сільрад, і серед них Микільську Борщагівку, де «поставилися опортуністично до справи боротьби за хліб, не розгорнувши роботу належним темпом»⁴⁰.

Названим сільрадам оголосили догану. Постанова вимагала «майно **куркулів**, що не виконують твердих завдань, описувати й продавати»⁴¹. Як бачимо, через два роки після арешту останніх заможних селян ярлик куркуля було причеплено на так званих середняків, які виглядали заможними на тлі колгоспівських злиднів. Отак хазяйнуючи, комуністи зробили бідняками майже всіх борщагівців, – адже колективізовані тут двори склали навесні 1933 року 94%⁴². Зауважу, що цей показник був найбільшим у приміській смузі.

Окремий фрагмент національної трагедії пов'язаний із забороною перемелювати збіжжя на млинах без дозволу сільських рад (постанова липня 1932 року)⁴³. Це безпосередньо заторкує наш терен, оскільки борщагівські селяни віддавна користувалися вітряками.

Відтепер, якщо селянин доставляв своє власне зерно на місцевий млин, його забирала собі держава. Тому місцеві майстри виготовляли невеличкі «ручні млини». Коли їх знаходили, заарештовували обох – і майстра, і його замовника. Називаючи їх «домашніми жорнами», українська комуністична преса ремствувала, що в деяких селах їх знаходили сотнями⁴⁴.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само. – Спр. 4151. – Арк. 6.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само. – Ф. Р-4. – Оп 1. – Спр. 210. – Арк. 5.

⁴³ *Васильєв В.* Ціна голодного хліба. – У кн.: Командири великого голоду. – К.: Генеза, 2001. – С. 29.

⁴⁴ *Конквест Р.* Жнива скорботи. – С. 264.

Один з малолітніх свідків голодомору згадував: «За нами стежили день і ніч. Приміром, нас попереджали, що сільські вітряки перебувають під пильним наглядом. Як хто ніс до вітряка трохи зерна, щоб змолоти на борошно, то міг бути певним, що комісія наскочить до нього на подвір'я, ще поки він встигне повернутись додому. Але такі випадки траплялися дуже рідко, бо ми на ту пору вже не мали зерна. Сільські вітряки так і стояли собі без ужитку»⁴⁵.

Не набагато кращою виглядала ситуація в Біличах, де було колективізовано 76% дворів⁴⁶. Президія Київради відзначила «абсолютно незадовільний стан перебігу готування до весняної [1933 року. – Авт.] засівкампанії в колгоспах та одноосібних господарствах по всіх показниках» кількох сільрад, і серед них Білицької⁴⁷.

Цей стан було спричинено тим, що в новітнього раба-кріпака – українського колгоспника вилучили, як відомо, все до останньої зернини. Коли про наш голодомор дізналися у

⁴⁵ *Старів С.* Страта голодом / Пер. з англ. – К.: Українознавство, 1997. – С. 174.

⁴⁶ Держархів Києва. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 210. – Арк. 5.

⁴⁷ Там само. – Спр. 3890. – Арк. 17.

світі, Головна еміграційна рада виступила з відозвою: «Велике нещастя впало на Україну. Тисячі людей вмирають кожного тижня від голоду в Києві та по інших містах країни. На селі ж становище ще гірше: там вже ідять трупи. Епідемії косять населення»⁴⁸.

Занепокоєна останнім фактом, президія Київради наприкінці літа 1933 року проаналізувала санітарний та епідемічний стан міста та приміської смуги, розглянула запобіжні заходи щодо розповсюдження висипного тифу та шлунково-кишкових інфекцій. Було прийнято до виконання кілька ухвал. Наводжу витяги з тих, що стосуються нашого терену:

«12. Запропонувати Управі Будинку Колективіста... влаштувати санперепусники з дезінсекторами... до 15 вересня при заїздах: 1) Святошинська Соша ч.78..., забезпечивши їх безперебійну роботу (кадри, обладнання, паливо, мило).

22. Zobov'язати Санінспектуру влаштувати до 1.IX... лазне-душові перепусники з сухо-повітряними й хлорпікриновими дезінсекторами по селах: Біличі...»⁴⁹.

Київський науковець Василь Марочко нагадує, що масове голодування селян розпочалося у грудні 1931 року і тривало до вересня 1933 року, тобто голод не вщухав упродовж 22-х місяців⁵⁰. Апогей голодомору припав на весну 1933-го.

Саме в той апокаліпсичний час, у квітні 1933 року, було затверджено «Тимчасові правила трудового розпорядку в колгоспах». Пункт перший передбачав, що «жоден колгоспник не може використати свій робітничий час поза колгоспом без дозволу на те в кожному окремому випадку правління колгоспу і бригадира його бригади». Пункт п'ятий забороняв перериватися на сніданок та обід без розпорядження бригадира. Пункт шостий застерігав, що «колгоспники не мають права залишати роботу, доки не прийде наступна зміна»⁵¹. До такого способу життя призвичаїв своїх громадян режим

⁴⁸ Цит. за: *Веселова О. та ін.* Голодомори в Україні... – С. 144.

⁴⁹ Держархів Києва. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 4389. – Арк. 128, 132.

⁵⁰ *Веселова О. та ін.* Голодомори в Україні... – С. 116.

⁵¹ Там само. – С. 102–103.

комуніста Йосифа Сталіна в рік, коли режим націонал-соціаліста Адольфа Гітлера ще тільки народжувався.

Мільйони українських рабів великого Сталіна загинули мученицькою смертю протягом жахливого півріччя (осінь 1932-го – весна 1933-го), не маючи хліба і позбавлені можливості дістати його деінде. Підрахунок білицьких та борщагівських жертв голодомору оприлюднено⁵².

В. Марочко вказав на те, що смертність дітей сягала 50% до загальної кількості померлих. Адже діти значно швидше захворювали внаслідок тривалого недоїдання й фізичного виснаження⁵³. Для забезпечення життєздатності дитячого організму необхідно було мати щодня 300 г хліба, склянку молока, пів-яйця, 5 г цукру, жирів і 25 г м'яса. Такої норми не мали навіть робітники промислових підприємств, а діти тим паче⁵⁴. Для нашого терену вказаний відсоток означає те, що під час голодомору загинуло 125 дітей Біличів, 135 – Михайлівської Борщагівки і т.д.

* * *

Упровадивши колективізацію, комуністична партія змушена була створити цілковито нову (для села) організацію – сітку державних установ «МТС». Як відомо, це – аббревіатура слів «машиново-тракторна станція». Започатковані взимку 1929–1930 років, МТС, за висловом діаспорних українців, прив'язали до себе колгоспи⁵⁵. Інше порівняння подала редакція «Большой советской энциклопедии»: МТС – це найважливіші опорні пункти керування колгоспами з боку соціалістичної держави⁵⁶.

⁵² Вакулишин С. Стояв під Києвом голодомор // Вечірній Київ. – 1993. – 29 червня; його ж: Чи був голодомор у Києві? // Закон і бізнес. – 1998. – 11 листопада; його ж: Погляд українського києвознавця на трагедію 1933 року // Самостійна Україна. – 1999. – № 43–44 (листопад).

⁵³ Веселова О. та ін. Голодомори в Україні... – С. 129.

⁵⁴ Там само. – С. 130.

⁵⁵ ХХ з'їзд КПСС без маски // Б-ка українського підпільника. – Видання закордонних частин ОУН, 1956. – С. 128.

⁵⁶ Энциклопедический словарь. – Т. 2. – М.: БСЭ, 1954. – С. 128.

Втім, виявляється, це Сталін схарактеризував МТС як опорні пункти соціалістичної перебудови сільського господарства й надання допомоги сільському господарству та селянству з боку соціалістичної держави⁵⁷.

Варто нагадати, що суто військове поняття опорного пункту активно матеріалізувалося в той самий період, – наприклад, під час розбудови Київського укріпленого району. За сім кілометрів від Святошина генштабівські інженери, звіряючись із секретними кресленнями, споруджували суперсекретну сітку опорних пунктів – задля майбутньої війни з західним світом. А в самому Святошині влітку 1931 року було оголошено війну новоствореним колгоспам приміської смуги. У постанові президії Київради «Про організацію машинотракторної станції», зокрема, сказано:

«3. Доручити відділу впорядкування комунальної секції негайно відвести ділянки землі для розташування станції в районі Святошино за Червоними Пługатарями в розмірі 25-30 га.

4. Настоювати перед Укртрактороцентром, щоб до осені Київська Тракторна станція одержала не менше як 100 тракторів у 1000 НР.

5. Настоювати також на тому, щоб... при тракторній станції було збудовано ремонтні майстерні міжрайонового значіння»⁵⁸.

Нагадаю, що МТС мали техніку (трактори переважно чужоземного виробництва⁵⁹, комбайни, ґрунтообробні машини тощо), яку використовували для механізації робіт у колгоспному виробництві. Штат МТС передбачав наявність постійних робітників (трактористів, бригадирів тракторових бригад, комбайнерів тощо) й фахівців сільського господарства (агроністів, інженерів, зоотехніків, ветеринарів) для обслуговування цього виробництва⁶⁰. Штат Святошинської МТС складав-

⁵⁷ Колхозная производственная энциклопедия. – Т. 1. – Б. м.: Гос. изд-во сельскохозяйственной лит-ры УССР, 1949. – С. 420.

⁵⁸ Держархів Києва. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 2349. – Арк. 275.

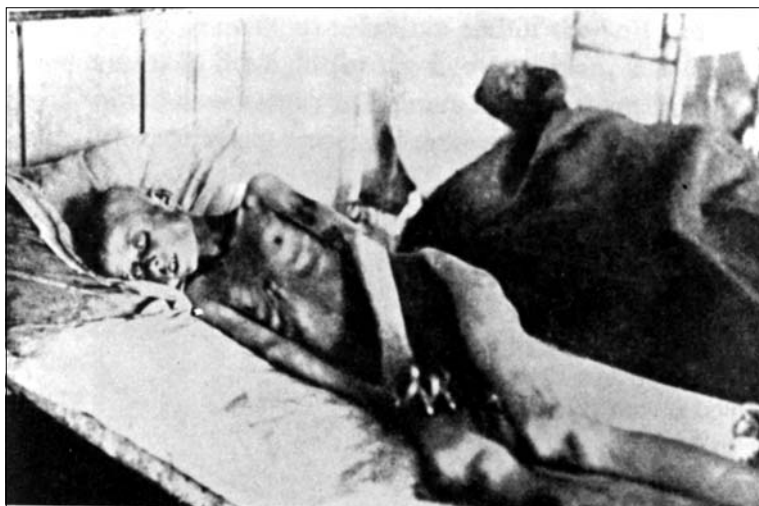
⁵⁹ Веселова О. та ін. Голодомор в Україні... – С. 95.

⁶⁰ Энциклопедический словарь. – С. 352.

ся з адміністративного персоналу (6 осіб), агрономічного персоналу (10 осіб), технічного персоналу майстерень (7 осіб) і 100 трактористів⁶¹.

За послуги механізації та обслуговування колгоспи мусили платити. В одному з декретів московського уряду (літо 1933 року) йшлося про отримання МТС натурального податку від колгоспів, а саме про те, що колгоспи додатково мають віддати МТС 20% хліба як сплату за їхні послуги⁶². Тогочасні реалії спричинили народження влучних фольклорних мініатюр:

Всю пшеницю – за границю,
А овес – у МТС,
Що лишилось на стерні –
Роздамо на трудодні.

МТС стали третім державним чинником (поряд з партійними та урядовими установами) керування колгоспами та політично-економічного нагляду за ними. З цією метою на початку 1933 року в УСРР з'явилася паралельна до райкомів ВКП(б) контролююча управлінська структура – політвідділи

⁶¹ Київ та його приміська смуга: Довідник. – К., 1932. – С. 44.

⁶² Золоті ворота. – Вип. 4. – К., 1993. – С. 69.

МТС (прибудівка НКВД). Особисто Постишев затверджував начальників політвідділів, у переважній більшості військових політпрацівників. Було також запроваджено посаду заступника начальника політвідділу МТС з ГПУ (тодішня назва НКВД)⁶³. Головою політвідділів МТС Української СРР Сталін призначив старого більшовика Олександра Асаткіна – колишнього першого секретаря ЦК КП(б) Білорусії⁶⁴.

Основним завданням політвідділів стала «чистка класово ворожих елементів». Розмах репресивних заходів, здійснених ними 1933 року, величезний. (По МТС УСРР «вчищено» понад 26% перевірених. Лише серед директорів МТС знято з посади 400. Ще значнішим був масштаб репресій у колгоспах)⁶⁵.

У короткому щоденнику поїздки Л. Кагановича в Україну (квітень 1933 року) занотовано: «... Політвідділ [МТС. – *Авт.*] повинен мати в кожному колгоспі, на кожній ділянці і в кожній бригаді свого агента, інформатора»⁶⁶. Очевидно, що для здійснення своїх повноважень, для виконання репресивних операцій фахівцям від внутрішньої політики майже не залишалося часу для кабінетної роботи. Того ж таки Кагановича прохали «забезпечити працівників політвідділів кишеньковими годинниками, забезпечити заступників начальників з чекістської роботи особистими конями, наділити працівників політвідділів брезентовими плащами, а на зиму тулупами й валянками»⁶⁷. (Структуру політвідділів МТС було збережено аж до 1954 року)⁶⁸.

...Протягом 1934–1935 років територію Святошинської МТС, перебазованої до Боярки, опанував Станкобуд.

⁶³ Командири великого голоду / За ред. В. Васильєва та Ю. Шаповала. – К.: Генеза, 2001. – С. 71.

⁶⁴ *Конквест Р.* Жнива скорботи... – С. 341.

⁶⁵ Командири великого голоду... – С. 71.

⁶⁶ Там само. – С. 347.

⁶⁷ Там само. – С. 353.

⁶⁸ ХХ з'їзд КПСС без маски. – С. 128.

ПРАВДА ПРО СТОЛІТТЯ МИНУЛЕ

Маємо свою правдиву історію, обмежену, з подачі Михайла Грушевського, роком 1919-м. Про концепції й акценти решти ХХ сторіччя сперечаються й нині.

Як дослідник українського Голодомору 1933 року, я звернув увагу на доповідну записку більшовицьких органів до правління Укрколгоспцентру. У цьому документі під заголовком «Найхарактерніші факти з місць» читаємо, що

в Орининському районі Вінницької області «... контрреволюційними силами широко розпускались чутки, що хто до 25 червня б.р. [1932-го. – Авт.] не подасть заяви про вихід [з колгоспу. – Авт.], той останеться на 9 років в колгоспі...»

Додаймо дев'ять років до 32-го... Чи можливо тепер встановити, звідки «контрреволюційним силам» стало відомо

про плановий розпуск колгоспів 1941 року? Чи наведений факт не підтверджує версії, згідно з якою Советський Союз збирався 1941 року «визволити» Європу, запровадити в ній колгоспівський лад і скасувати власні колгоспи?

Хоч як би там було, Друга світова війна точилася значною мірою на території багатостраждальної України. «Якщо б Захід ще до війни прийняв наші цілі, це означало б вилучення із знищувальної воєнної дії теренів України та іших поневолених Москвою народів...» – зазначав Степан Бандера.

На превеликий жаль, не сталося: левова частка подій весни-літа 1941 року відбувалися саме на українській землі – на західних кордонах ССРСР, на Дунаї, звідки планувався наступ на багату нафтою Румунію. Про це, зокрема, йдеться у книжках Віктора Суворова (Різуна).

Мабуть, не зайвим буде деталізувати концепцію колишнього советського розвідника українського походження, який живе і працює у Великій Британії. Основні тези В. Суворова я взяв із трьох його книжок: «Криголам», «День М» та «Остання республіка». Наголошуватиму на фактах, безпосередньо пов'язаних з долею України.

Отже, парашутно-десантні війська (не потрібні для оборони) Сталін зміцнював саме 1933 року. Відтак ССРСР мав мільйон вишколених парашутистів, а Гітлер лише 4000.

Друга світова війна не починалася 1 вересня. На таємному засіданні московського Політбюро 19 серпня 1939 року Сталін обґрунтував потребу «великої війни в Європі» – й видав секретний наказ про мобілізацію. Невдовзі відбулася серія маленьких (ніби тренувальних) «визволень».

Навесні 1941-го за наказом главкома висаджено в повітря наземні оборонні «лінії Сталіна». На новому західному кордоні ССРСР почали споруджувати камуфляжні укріпрайони.

Насправді про оборону ніхто не думав, закінчувалися приготування до війни з Гітлером. ССРСР мав неймовірну кількість літаків для масового раптового нападу, а також

засекречені швидкісні танки А-20. (Щоправда, вистачало і незасекречених важких танків – Т-35 з екіпажем 11 чоловік або КВ, який один міг протягом доби стримувати наступ цілої німецької армії, як це сталося в Литві у червні 41-го). Базована в Києві Пінська флотилія була здатна, рухаючись тільки в одному напрямку, досягти річок Німеччини. Навесні 41-го вздовж західних кордонів СРСР створювали склади боєприпасів і військового майна – просто неба.

У тилу заздалегідь підготували територіальні окупаційні органи управління: війська Спецназу, КПСС, НКВД. У травні Сталін відібрав у Молотова титул прем'єр-міністра, щоб «на білому коні» в'їхати у визволену столицю Гітлерової імперії.

Світанок 22 червня советські командири усіх рангів зустріли в дорозі. Початок воєнного наступу був призначений на перші числа липня. Німецька сторона випередила на два тижні, але не знала про існування трьох ешелонів сталінських військ. Гітлер наштотхнувся на перший ешелон, однак зовсім не очікував зустріти в глибині країни війська другого ешелону, які саме закінчували формуватись і які також сунули на захід...

Наукове видавництво «Большая советская энциклопедія» все це узагальнила по-своєму: «...Колишній працівник советської розвідки, зрадник Батьківщини, такий собі В. Суворов (В. Різун) виступив на Заході з пасквільною, суцільно брехливою книжкою «Криголам», у якій, маніпулюючи відомими та вигаданими фактами, поставив за мету – зірвати «орел святості з війни, яку затіяли комуністи», стверджуючи, що першим почав війну між Німеччиною та СРСР не Гітлер, а Сталін».

«Чогось подібного про залізну советську Імперію я раніше не читав. Що не сторінка – то відкриття і викриття жахливої епохи сталінізму», – вважає лауреат Шевченківської премії Іван Білик.

16-й том Української малої енциклопедії (Буенос-Айрес, 1967) наводить думку італійського філософа Б. Кроче: «Одним із найбільших злочинів московського більшовизму було й залишається те, що примушував і примушує мільйони людей на кожному кроці говорити неправду і тим топтати в болото свою честь».

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Етапи висвітлення трагедії 1933 року в київських друкованих виданнях

Перший крок на шляху з'ясування правди про голодову катастрофу на терені Києва та його околиць зробили Любов Коваленко та Володимир Маняк. Їхня праця «33-й: голод», видана 1991 року, містить вражаючі свідчення, два з них ми подали в цьому збірнику. В рік 60-ї річниці трагедії два видання вмістили кілька нових вражаючих свідчень; це – публіцистичний збірник «Золоті ворота» та збірник наукових праць «Колективізація і голод в Україні. 1929–1933».

Того ж таки 1993 року газета «Вечірній Київ» надрукувала мою статтю, де вперше розглянуто масштаби трагедії в околицях міста – колишніх селах і хуторах Київської приміської смуги. В подальшому (1996–1997 рр.) в цій газеті я вів рубрику «Околиці Києва»; кілька публікацій того циклу

показали етапи підготовки і здійснення геноциду українського хлібороба. Деякі з цих матеріалів «Вечірнього Києва» використано в книжці Михайла Рибаківа «Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва» (1997).

Рік першого – на державному рівні – вшанування пам'яті жертв голодоморів (1998) ознаменовано виходом у світ іншого типу літератури – методичної. Ідеться про посібник для київських вчителів «1000 років історії Ленінградського району», випущений Українським центром духовної культури за сприяння народного депутата України Володимира Бондаренка. В параграфі «Історія району та місцевих назв» наголошено на тому, що найбільшою катастрофою ХХ ст. для жителів місцевих сіл став голодомор 1933 р. Про цю трагедію також згадали автори посібника для старшокласників «З історії самоврядування та демократії у Києві» (видання Інституту громадянського суспільства, 2000).

1999 року в моїй статті в газеті «Самостійна Україна» розглянуто історичні і моральні аспекти трагедії самого Києва, без околичних поселень. Узагальнююча стаття про Київ з околицями увійшла до збірника Інституту історії «Голод-геноцид 1933 року в Україні...» (видавництво М. П. Коць, 2000).

Широке коло киян і досі користується енциклопедичним довідником «Київ» (УРЕ, 1986), в якому разом з іншими військовими таємницями відсутній і Голодомор. Перший «самостійницький» енциклопедичний проект «Київ» здійснило 2001 року видавництво «Альтернативи». Задорогий, як для пересічного киянина, фоліант (це саме його міський голова О. Омельченко дарує високим гостям столиці) містить конкретні відомості про трагедію 1933 року (с. 514).

Насамкінець – про ще одну енциклопедію. Щоправда, там немає згадки про Київ, а проте це видання, безперечно, прислужиться до тривалої дискусії про узгодження історичних підручників між Україною та Росією. Отже: «Мега-енциклопедія для дітей: світ історії» (2002). Головний офіс видавництва «Махаон» – у Москві, представництво – в Києві, 15 000 примірників надруковано в російському місті Ярославлі. Що

це, як неузгодження?.. Читаймо уважно: «1929 року Сталін розпочав примусову колективізацію. Кілька мільйонів людей було вбито, 5 мільйонів з 1929 по 1933 рік відправлено на заслання, а в Україні створено штучний голодомор (1932–33 рр.), що знищив приблизно 10 млн селян. Більшого злочину людство не знає».

ДОДАТКИ

Додаток 1

Київ: жахи ХХ століття

Подія	Рік	Втрати населення	
		кількість	%
Звірства більшовиків	1918	5 000	близько 1
Придушення Куренівського повстання	1919	12 000	8 (від укр. людності)
Масова смертність	1920	25 160	6
Голодова смерть:			
киян	1933	54 150	8,8 (18 від укр. людн.)
селян на київських вулицях	1933	до 1 000 000	–
Масове знищення громадян (поховання Биківні)	1936–1941	понад 100 000	–
Масове знищення громадян (лівобережні концтабори)	1941–1943	понад 100 000	–
Загибель киян на фронтах Другої світової війни	1941–1945	69 000	7,4

Додаток 2

№	Назва населеного пункту	Населення (1932)	Втрати від голоду		Втрати у Другій світовій війні		Відношення цих втрат
			к-ть	%	к-ть	%	
1	с Біличі	1550	250	16	120	8	2:1
2	с. Бортничі	3230	1430	44	290	9	5:1
3	с. Братська Борщагівка	850	200	24	100	11	2:1
4	с. Вигурівщина	2730	350	13	200	7	2:1
5	с. Віта-Литовська	1250	360	29	110	9	3:1
6	с. Воскресенська Слобідка	1310	430	32	120	9	3,5:1
7	х. Дегтярі	150	40	26	14	9	1,5:1
8	с. Жуляни	2540	330	13	200	8	1,5:1
9	с. Китаїв	630	220	35	50	8	4:1
10	с. Коник	500	125	25	45	9	3:1
11	с. Корчувате	550	140	25	60	10	2,5:1
12	с. Червоний Хутір	310	160	50	35	11	4,5:1
13	с. Микільська Борщагівка	600	270	45	60	9	5:1
14	с. Михайлівська Борщагівка	970	270	28	60	7	4:1
15	с. Мишоловка	1100	470	43	100	10	4:1
16	х. Мриги	80	10	13	11	14	1:1
17	с. Осокорки	2180	1100	50	120	6	8:1
18	с. Пирогів	1960	460	24	160	8	3:1
19	с. Позняки	1610	740	46	120	7	6,5:1
20	х. Самбурки	70	15	21	6	9	2:1
21	с. Совки	1310	420	32	100	8	1,5:1
22	с. Троєщина	1890	310	16	200	11	1,5:1
Середній показник				30		9	3:1
Зокрема, за ретельно перевіреними даними				23		9	2,5:1

**До українського народу, до народів світу,
до всіх людей доброї волі**

МЕМОРАНДУМ

(те, про що слід пам'ятати)

На 2002-2003 роки припадають 70-ті роковини найбільшого злочину ХХ століття – страхітливого голодомору в Україні, який був штучно інспірований, спланований і з сатанинською методичністю проведений комуно-московським тоталітарним режимом. Про це свідчать численні архівні матеріали та спеціальні дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів. Ці публікації, зокрема всесвітньо відома «Чорна книга комунізму», написана шістьма відомими французькими вченими, підкреслюють факт терористичної війни шляхом голодомору проти українського народу. «До піввікової річниці голодомору Конгрес США утворив «Комісію з голоду на Україні», яка виявила і задокументувала опитування

багатьох очевидців та опублікувала їх у кількатомному виданні з констатацією організованого голоду – геноциду українського народу.

На державному рівні з відповідними директивами, інструкціями, розпорядженнями та з допомогою потужної пропагандистської індустрії було зроблено все, щоб причини голоду потрактувати викривленому й вигідному для режиму світлі, щоб його масштаби й руйнівні результати затемнити, замовчати перед власним народом і закрити для очей світової громадськості, щоб тема голодомору впродовж багатьох десятиліть залишалася недоступною, забороненою для наукового дослідження. Тому й досі точно ще не встановлено загальної кількості замучених голодомором. За статистичними підрахунками на основі різних достовірних джерел, учені сходяться тепер на цифрах 7–10 мільйонів людських життів; зауважимо, що це підрахунки далеко не є тенденцією до перебільшення – радше навпаки.

Географічні межі голодомору 1932–1933 рр., його смертоносні удари, а також уже розкриті документальні матеріали не залишають сумніву, що цей пекельний більшовицький винахід був спрямований переважно проти українського села – основи українського народу, нації, багатівікового банку традиційної духовності українства. І кількаразове примусове вилучення у селян продовольства восени 1932 р., і дикий розгул, так званих, «буксирних бригад», що вишукували, забирали або навмисне знищували найменші запаси харчів, наперед прирікаючи цілі сім'ї і села на голодну смерть, мали за мету знищити генофонд української нації, зламати дух непокори перед поневолювачами, поставити українського селянина на коліна перед новітнім кріпостництвом – більшовицькою колективізацією.

Голодомор призвів не тільки до фізичного винищення людної українського села, а й був тяжким ударом по традиційних морально-етичних й інших важливих етнокультурних засадах його життєдіяльності. Руйнувалися сім'ї, родинні зв'язки, давня солідарність сімейної громади.

Все це, а головно навмисне спричинене вимирання від голоду мільйонів жителів однієї з найбагатших і нзйурожайніших частин землі нашої планети, має всі характерні ознаки антиукраїнського геноциду. Світова історія не знає подібного за масштабами злочину, вчиненого державою проти своїх же громадян, свого народу

На сьогодні в Україні та за її межами зібрано великий матеріал про голодомор 1932–1933 рр. – автентичні документи, спогади, листи, свідчення тисяч тих, хто бачив, пережив це тотальне лихо Це об'ємні томи згустків трагічних переживань, невимовних страждань, відчаю і жалю, а ще – вічного прокляття і непростенна комуністичній «імперії зла». Вони звернуті до нас теперішніх і до прийдешніх поколінь із заповітом пам'ятати й ніколи не забувати, що вчинили з народом ті, котрі облудно збиралися побудувати для нього «інтернаціональний» рай на землі.

Як і в 30-ті роки, на Заході не бракує політиків і науковців, схильних применшувати міру злочинів червоної Москви щодо українського народу, заперечувати кваліфікацію голодомору 1932–1933 рр. як акту антиукраїнського геноциду. Вони досі протидіють офіційному визнанню цього факту на рівні Організації Об'єднаних Націй.

Теперішню річницю голодомору слід провести у вже незалежній Україні під знаком вирішення цілого комплексу питань і заходів, як внутрішньо державного, так і міжнародного характеру. Маємо не тільки пом'янути й вклонитися пам'яті мільйонів безневинно убійених, а й зробити конкретні кроки, щоб правда про голодомор, а також про колективізацію дійшла до свідомості найширших верств наших співгромадян і світового співтовариства, щоб ця правда стала дійовим чинником, стимулятором зміцнення української демократії і руху до реального правового визнання й засудження на міжнародному рівні злочинної сутності комунізму.

(Прийнято на Пленарному засіданні XIII наукової сесії Наукового товариства ім Т. Шевченка. Червень 2002 року)

SUMMARY

The Organized Famine in 1932–1933

1. In Kyiv, within the city boundaries of that time, one could observe two parallel processes:

- Mass dying of starvation: Multitude of peasants from far-off Ukrainian villages died in the city streets. (As eye-witnesses supports, those who fell victims of that famine amounted to a million of persons). This process intensified at the period from March to May in 1933. The corpses of those peasants were throwing in huge heaps to Babyn Yar.
- The death of starvation of the city-dwellers proper amounted to 54000 persons, or about 9 per cent of all city population

2. In suburban villages and hamlets that later became parts of Kyiv territory. The rates of losses of the population here are diverse: from 13% (Vygurovshchyna, Zhul'any) to a half of a villages dwellers (Osokorky). In the left-bank country regions of consequences of the tragedy were more terrible than in the right-bank villages. Here only one village Mykilska Borshchahivka lost 45 per cent of its population as the result of the famine, percentage amounted to 23-30.

ЗМІСТ

<i>Роман Круцик. Трагічні уроки історії</i>	5
Літературний пролог	19
Погляд українського киевознавця на трагедію 1933 року	22
Втрати населення Києва та його приміської смуги	25
Свідчення самовидців	31
Документи свідчать (Київ 1932–1933 рр.)	40
Соціалістичний розквіт приміської смуги	44
1. Де сходило сонце	44
2. Західні околиці Києва	51
Правда про століття минуле	65
Замість післямови	69
Додатки	72
Summary	77

Науково-популярне видання

Сергій Миколайович ВАКУЛИШИН
ГОЛОДОВА КАТАСТРОФА В КИЄВІ

Літературний редактор	<i>Лариса Білик</i>
Комп'ютерний набір	<i>Михайла Плотникова</i>
Макет і верстка	<i>Олени Нужної</i>
Художнє оформлення	<i>Євгена Нужного</i>

Підписано до друку 11.11.2005. Формат 84×108^{1/32}.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Зам. № . Тираж 3 000 прим.

В **Сергій ВАКУЛИШИН. Голодова катастрофа в Києві. –**
К.: Геопринт, 2005. – 80 с., іл.

ISBN

У новому краєзнавчому виданні вперше зібрано спогади самовидців про Київ періоду 1932–1933 рр., які було опубліковано у 1991–2004 рр. Автор подає також значний масив архівних документів, що раніше не публікувалися.

Книжку ілюстровано маловідомими архівними світлинами.

Розраховано на широке коло читачів, а насамперед – на учнівську та студентську молодь, педагогів і краєзнавців.

УДК
ББК